

IMAGINEA DE SINE ȘI DEZVOLTAREA MORALĂ

Lucia-Elisabeta Faiciuc

Academia Română, Filiala Cluj,
Institutul de Istorie „George Barițiu”,
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Abstract. The relationship between self-image and moral development was relatively ignored in the scientific literature, and still little is known in that respect. The present paper is meant to be a contribution in that direction. It presents a systemized review of some of the most important existing studies that have direct or indirect relevance for the above-mentioned topic in order to facilitate the understanding of the global picture of what is known and what is not known about the relationship between the self-image of a person and her/his moral thinking and moral behaviour. Based on the gaps existing in that global picture, several directions for the future research of that relationship were identified and proposed, considering that they could be useful in filling those gaps.

Key words: self-image, moral development, moral emotions.

Studiul de față a pornit, în primul rând, de la observația că metodele actuale de evaluare a dezvoltării morale sunt grevate de o serie întreagă de deficiențe (mai ales răspunsul în sensul dezirabilității sociale) și sunt puțin relevante din punct de vedere pragmatic, cu toate că există o nevoie stringentă de astfel de probe. Este suficient să citim presa zilnică pentru a remarca faptul că problema moralității este una de cea mai mare actualitate și, totuși, contribuția psihologiei în rezolvarea problemelor cu care se confruntă societatea noastră în această privință este extrem de limitată.

În al doilea rând, acest studiu a fost realizat și ca urmare a unor reflecții personale, care m-au condus spre ideea că imaginea de sine (în sensul său generic) ar trebui să aibă un rol cheie, ca izvor atât pentru dezvoltarea judecății morale, cât și a emoțiilor și comportamentului moral (servind în reglarea acestuia). Bineînțeles, legătura dintre imaginea de sine și aspectele menționate ale dezvoltării morale poate fi și inversă, acestea fiind unite printr-o cauzalitate circulară. Cu alte cuvinte, este de presupus că imaginea de sine ar putea fi și ea, la rândul său, influențată de dezvoltarea morală, deși nu știu să existe cercetări explicite în acest sens.

Prin urmare, pornind de la cele două remarci de mai sus, m-am gândit că o alternativă posibilă în aprecierea moralității unei persoane ar fi investigarea

concepției de sine, prin identificarea acelor elemente care ar putea avea relevanță pentru prognosticul comportamentului moral. Pentru a nu se ajunge din nou la problema dezirabilității sociale și pentru a profita cât mai mult de avantajul oferit de o evaluare indirectă a moralității, ideea susținută în acest studiu este aceea că, în evaluarea moralității, ar trebui să primeze nu aspectele concrete și de conținut ale imaginii de sine, ci cele abstracte, formale, cele de structură.

Cele amintite mai sus au reprezentat impulsul care m-a determinat să studiez literatura de specialitate în privința legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală, pentru a constata ce se știe deja. Spre surprinderea mea, mi s-a părut că se știu relativ puține și că tema de cercetare menționată a fost mult timp mai degrabă neglijată în cadrul domeniului studiilor asupra dezvoltării morale. Acest lucru a fost observat și de Lapsley și Narvez (2004¹), care au evidențiat că nu a existat, din motive paradigmatică și strategice, o preocupare susținută pentru investigarea modului în care cogniția morală se intersectează cu procesele de formare a identității personale.

1. ISTORICUL STUDIULUI LEGĂTURII DINTRE IMAGINEA DE SINE ȘI DEZVOLTAREA MORALĂ

Deși asocierea dintre imaginea de sine (și alte constructe similare, din aceeași familie semantică: concepția de sine, reprezentarea de sine, identitatea personală etc.) și problema moralității a fost sesizată încă de la începuturile psihologiei ca știință, cercetarea empirică a acestei intuiții nu a fost dusă mai departe și doar recent au început primele investigații într-o astfel de direcție. Starea de fapt menționată s-ar putea explica, parțial, prin dificultatea realizării unor studii empirice în această privință și prin antrenarea cercetătorilor în alte direcții de investigație, care, din diverse motive, ținând, în parte, și de sociologia științei (Lapsley și Narvaez, 2004²), au părut a fi mai relevante sau mai importante. Totuși, efortul cerut pentru a realiza astfel de investigații s-ar putea să fie compensat de beneficiile așteptate.

Trecând în revistă cercetările empirice și teoretice de până acum în această privință, se constată că ele sunt relativ fragmentate, încadrându-se în diferite tradiții și linii de investigație empirică și de conceptualizare teoretică. Prin urmare, ar fi nevoie, în primul rând, de integrarea rezultatelor empirice și teoretice disparate obținute până acum, pentru a identifica zonele de suprapunere și lacunele de cunoaștere existente, în vederea stabilirii direcțiilor importante de investigare pentru viitor.

¹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *A Social-Cognitive Approach to the Moral Personality*, in: *Moral Development, Self and Identity*, D. K. Lapsley, D. Narvaez (eds.), Mahwah, NJ: Erlbaum, 2004, p. 189–212.

² *Ibidem*.

Se remarcă faptul că, încă de la începuturile psihologiei ca știință, au existat unele intuiții în ceea ce privește legătura dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală. Ilustrativ este cazul lui William James (1890, apud Higgins, 1987³), primul autor care a distins între un sine spiritual și privat, care s-ar referi la propria sensibilitate și conștiință morală, și un sine „social”, public, care este supus validării și aprobării de către instanțele sociale superioare. Tot el s-a ocupat printre primii autori și de studiul emoțiilor morale, precum rușinea și vina, emoții care au o bază în imaginea de sine a persoanei.

Idei importante pentru tema în discuție se regăsesc și în literatura psihanalitică. Astfel, conceptul de *superego* (ca o internalizare a constrângerilor sociale și, implicit, a normelor morale, dând naștere unei componente a imaginii de sine care poate fi identificată cu conștiința morală), propus de Freud (1923, apud Higgins, 1987⁴), poate avea relevanță pentru studiul dezvoltării morale. Este de notat și faptul că raporturile dintre *sine*, *ego* și *superego* ar putea fi implicate în procesele care stau la baza deciziilor morale, mai ales ținând cont de modul în care emoții morale ca vina și rușinea sunt explicate în literatura psihanalitică (Eisenberg, 2000⁵), ca decurgând din reacții ale *superego*-ului, mediate de *ego*, la impulsuri inacceptabile ale *sinelui*, în contextul amenințării pedepselor și a abandonării de către părinți. Prin urmare, ar fi util să se valorifice mai mult literatura psihanalitică care are importanță pentru studiul dezvoltării morale, chiar dacă elementele sale relevante nu sunt foarte explicite sau cadrul teoretic este unul care necesită revizuire.

Un pas semnificativ în ceea ce privește abordarea implicită a problematicii imaginii de sine în studiul judecății morale a fost făcut de Piaget și Inhelder⁶, cu toate că, după cum arată Lapsley și Narvaez (2004⁷), stadiile dezvoltării morale descrise de acești autori nu se referă la tipuri de persoane, la diferențe individuale care pot duce la clasificarea și valorizarea morală (prin noțiuni ca virtutea sau caracterul moral) a persoanelor, ci la tipuri de cunoștințe și operații mintale. Piaget și Inhelder⁸ au evidențiat rolul decentrării de pe sine ca un factor important pentru progresul judecății morale, dar nu au insistat foarte mult pe studiul empiric direct al acestui aspect și nu l-au pus în legătură imediată cu imaginea de sine. Totuși, continuarea acestei linii de cercetare ar putea contribui în viitor la o mai bună cunoaștere a legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală, precum și a factorilor care permit sau facilitează decentrarea la vârste timpurii. Un argument teoretic care justifică importanța unei astfel de linii de investigație este dat de

³ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, “Psychological Review”, 1987, 94, p. 319–340.

⁴ *Ibidem*.

⁵ N. Eisenberg, *Emotion, Regulation, and Moral Development*, “Annual Review of Psychology”, 2000, 51, p. 665–697.

⁶ J. Piaget, B. Inhelder, *Psihologia copilului*, București, EDP, 1966.

⁷ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

⁸ J. Piaget, B. Inhelder, *op. cit.*

Nagel (1970, apud Nichols, 2002⁹), care evidențiază faptul că altruismul este legat de concepția de sine a cuiva ca fiind o simplă persoană printre altele, de capacitatea cuiva de a se vedea simultan prin prisma eu-lui subiectiv și ca un cineva, un individ oarecare, privit din afară prin decenterare, într-un mod obiectiv. Există și date empirice care susțin indirect această idee. Astfel, Carlson și Miller (1987, apud Eisenberg, 2000¹⁰) au arătat într-un studiu metaanalitic că există o asociere pozitivă între emoția negativă a cuiva și tendința de a ajuta doar în situația în care acea persoană are un nivel ridicat al conștiinței de sine obiective, având capacitatea de decenterare, de a-și concentra atenția pe sine ca un obiect sau ca o persoană printre altele. O persoană capabilă de o astfel de perspectivă este socotită de autorii citați ca fiind capabilă și să recunoască valori și judecăți care sunt independente de propria poziție și situație.

Pe de altă parte, cercetările viitoare ar trebui să clarifice în ce condiții capacitatea de decenterare prin adoptarea perspectivei unei alte persoane este importantă pentru dezvoltarea morală. Există date care indică faptul că, de exemplu, prezența sau absența unei astfel de capacități de decenterare nu poate explica prin ea însăși de ce o persoană reușește sau nu să distingă între ceea ce este nepermis din punct de vedere moral și ceea ce este nepermis în baza unor simple convenții sociale. Astfel, cercetările arată faptul că copiii în jurul vârstei de trei ani (Smetana și Braeges, 1990, apud Nichols, 2002¹¹), copiii autiști, care nu sunt capabili să adopte perspectiva altuia (Baron-Cohen et al., 1985, apud Nichols, 2002¹²) și cei cu sindromul Down (Blair, 1996, apud Nichols, 2002¹³), ca și infractorii care nu sunt psihopați (Blair, 1995, apud Nichols, 2002¹⁴) reușesc să facă o astfel de distincție, iar infractorii psihopați, în ciuda faptului că sunt capabili să adopte perspectiva altuia, nu reușesc să realizeze o astfel de distincție (Blair, 1995, apud Nichols, 2002¹⁵). Nichols (2002¹⁶), pe baza datelor cercetărilor întreprinse de Blair (1997, 1999, apud Nichols, 2002¹⁷), care indică faptul că psihopații, spre deosebire de copiii autiști și cei normali, precum și față de infractorii nepsihopați, au un răspuns fiziologic mai redus la distresul altora, sugerează că, în afară de capacitatea de decenterare, și răspunsul afectiv la distresul altuia ar putea juca un rol în performanța la sarcina de a distinge între prohibițiile morale și cele convenționale.

⁹ S. Nichols, *How Psychopaths Threaten Moral Rationalism, or Is It Irrational to Be Amoral?*, "The Monist", 2002, 85, p. 285–303.

¹⁰ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹¹ S. Nichols, *op. cit.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

Continuatorul lui Piaget cu privire la studiul dezvoltării morale, Kohlberg (1984, apud Krebs și Denton, 2005¹⁸), deși a recunoscut importanța unor factori de personalitate, cum ar fi abilitatea de schimbare a perspectivei și inteligența generală, în progresul raționamentului moral, totuși, nu s-a arătat preocupat de importanța în acest sens a virtuților morale ca trăsături de personalitate și a identității morale. El a apreciat că ele sunt greu de definit, datorită variației lor contextuale, și că nu au un impact major asupra dezvoltării judecății morale, înțeleasă ca una care nu încurajează relativismul moral (Lapsley și Narvaez, 2004¹⁹). De exemplu, el arată că ceea ce ar reprezenta integritate pentru unii poate fi interpretat de alții ca încăpățănare sau ceea ce e sinceritate prin prisma unora poate fi văzut ca insensibilitate la trăirile celorlalți prin prisma altora (Lapsley și Narvaez, 2004²⁰). În plus, după cum observă Hardy și Carlo (2005²¹), Kohlberg a presupus la început că înțelegerea principiilor morale asigură motivația necesară acțiunii morale, nemaifiind nevoie de alte surse motivaționale, cum ar fi cele asociate emoțiilor morale sau identității morale, care au fost evidențiate de-abia ulterior de alți autori. Cu alte cuvinte, el a considerat că înțelegerea morală este în mod inerent motivatoare pentru comportamentul moral, fiind suficientă pentru explicarea acestuia. Totuși, mai târziu, Kohlberg împreună cu Gilligan (1972²²) au avut preocupări în ceea ce privește legătura dintre identitatea de sine și dezvoltarea morală, mai ales în contextul adolescenței. Ei au constatat, în baza unor studii empirice pe care le citează, că există o coincidență între apariția în această perioadă a unei tranziții în ceea ce privește problemele legate de identitatea *eu-ului* și o tranziție referitoare la judecata morală. Cei doi autori mai sus citați interpretează teoretic această coincidență, în sensul că pentru a pune sub semnul întrebării moralitatea convențională este nevoie de a pune sub semnul întrebării și identitatea personală, chiar dacă, după o astfel de chestionare, se păstrează în continuare moralitatea convențională. Ca un corolar, ei susțin că persoanele care se situează la nivelul moralității convenționale au șansa cea mai mare să nu-și fi pus niciodată sub semnul întrebării identitatea, să nu fi avut vreodată o criză de identitate. Prin urmare, frecvența crizelor de identitate la adolescenți ar fi, potrivit acestor autori, la fel de redusă ca și la adolescenții care ajung în stadiul moralității postconvenționale.

¹⁸ D. L. Krebs, K. Denton, *Toward a More Pragmatic Approach to Morality: A Critical Evaluation of Kohlberg's Model*, "Psychological Review", 2005, 112, p. 629–649.

¹⁹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ S. A. Hardy, G. Carlo, *Identity as a Source of Moral Motivation*, "Human Development", 2005, 48, p. 232–256.

²² L. Kohlberg, C. Gilligan, *The Adolescent as a Philosopher: The Discovery of the Self in a Post-Conventional World*, în: *12 to 16: Early Adolescence*, J. Kagan, R. Coles (ed.), New York, Norton, 1972, p. 39–57.

2. CERCETAREA PROBLEMATICII DEZVOLTĂRII IMAGINII DE SINE, A IDENTITĂȚII MORALE ȘI A CENTRALITĂȚII MORALITĂȚII PENTRU IMAGINEA DE SINE

Cercetările mai recente, din ultimele cinci decenii, privitoare la rolul aspectelor care țin de imaginea de sine în dezvoltarea morală s-au axat pe câteva teme majore în acest sens. În primul rând, se remarcă seria de cercetări realizată de un grup de autori (Colby, Damon, Hart și Blasi) ale căror rezultate au indicat că centralitatea moralității pentru imaginea de sine ar putea fi determinantul cel mai puternic al concordanței dintre judecata morală și comportament. Cu alte cuvinte, persoanele al căror concept de sine este organizat în jurul convingerilor morale este foarte probabil să traducă acele convingeri în acțiuni într-un mod consecvent de-a lungul vieții (Damon și Hart, 1992, apud Hart și Fegley, 1995²³). Cercetările acestui grup de autori, care s-au desfășurat preponderent în ultimele decenii ale secolului trecut, au fost primele care au încercat să realizeze o etapizare în evoluția modului în care copiii și adolescenții se descriu și se caracterizează (de exemplu, Damon și Hart, 1986, apud Hart și Fegley, 1995²⁴). Astfel, ei au distins patru etape în dezvoltarea înțelegerii de sine. *Primul nivel* este caracteristic copiilor mici, caracterizat printr-o înțelegere de sine redusă și nediferențiată, concentrată mai mult pe aspectele senzoriale și corporale. *Al doilea nivel* este corespunzător definirii prin raportarea la standarde sau norme fizice și sociale, adică prin „cât de bună” se percepe a fi persoana în comparație cu alte persoane (de exemplu, sunt o bună alergătoare sau o bună cititoare). La *al treilea nivel*, principiul organizator în înțelegerea de sine ar fi acceptarea și integrarea socială, preocuparea centrală fiind aceea cu privire la cât de plăcută de alții se simte persoana în cauză și cât de adaptată la grupul din care face parte (de exemplu, sunt o persoană prietenoasă, ceea ce e important, pentru că asta înseamnă că alții mă vor plăcea). La *al patrulea nivel*, teoria despre sine este organizată în contextul unor convingeri sistematice și planuri de viață, calitățile sinelui fiind asociate cu scopuri și valori importante (de exemplu, sunt drăguț cu alții, ceea ce este important, pentru că eu cred că trebuie ca persoanele să fie respectate). Este de remarcat paralelismul acestor patru etape în dezvoltarea imaginii de sine cu etapele în dezvoltarea morală identificate de Piaget și Kohlberg. În ambele cazuri există un progres de la o gândire heteronomă, bazată pe criterii exterioare și pe interesul personal, către o gândire autonomă, bazată pe principii și valori, pe interesul social general. Este de remarcat și faptul că primele emoții morale și semne de preocupare pentru respectarea unor reguli morale de comportament apar în jurul vârstei de doi ani, vârstă la care începe să se

²³ D. Hart, S. Fegley, *Prosocial Behavior and Caring in Adolescence: Relations to Self-Understanding and Social Judgment*, “Child Development”, 1995, 66, p. 1346–1359.

²⁴ *Ibidem*.

cristalizeze și concepția de sine (Papalia, Olds și Feldman, 2009²⁵). În același timp, o preocupare clară pentru respectarea principiilor echității apare în perioada 5–7 ani, vârstă la care apar și mutații semnificative ale concepției de sine (Papalia, Olds și Feldman, 2009²⁶).

Tot grupul de autori mai sus menționat (Colby, Damon, Hart și Blasi) a inițiat cercetări care au încercat să caracterizeze identitatea morală a unor persoane cu un caracter moral exemplar, excepțional, evidențiat cu precădere prin implicare lor în serviciile oferite comunității. Ei au arătat că, în astfel de cazuri de moralitate exemplară, persoanele în cauză reușesc să integreze scopurile morale și cele personale, identificându-și sinele cu angajamentele lor morale (Colby și Damon, 1992, apud Hart și Fegley, 1995²⁷). În studii similare, Hart, Yates, Fegley și Wilson (1995, apud Lapsley și Narvaez, 2004²⁸) au arătat că adolescenții care prezintă un altruism și o implicare în îngrijirea altora ieșite din comun identifică adesea sinele lor cu angajamentele morale, aliniind sinele cu scopurile morale. Ei au remarcat și faptul că această identitate morală se poate schimba în timp. Hart, Atkins și Ford (1998²⁹) au arătat că identificarea cu tatăl în timpul adolescenței prezice dezvoltarea morală a fiilor în perioada adultă. Este de notat că, în studiile citate mai sus, identitatea morală a fost operaționalizată ca manifestându-se prin dorința de a se oferi ca voluntar în serviciile comunitare (Hart et al., 1998³⁰). Pe de altă parte, în astfel de studii, s-a evidențiat și rolul autoreglator al identității morale, ea reprezentând un mecanism care motivează acțiunea morală (de exemplu, Blasi, 1984, apud Lapsley și Narvaez, 2004³¹; Damon și Hart, 1992, apud Hart și Fegley, 1995³²). Studiilor de mai sus li s-au adăugat studiile cu un caracter mai naturalist, întreprinse de alți cercetători, cum ar fi cel realizat de Walker și Pitts (1998³³). Acești autori au încercat să identifice tipologia implicită a maturității morale, reprezentările sociale prototipice ale acesteia. Concluzia lor a fost că noțiunile naturale ale excelenței morale au în conținutul lor nu doar teme legate de judecata morală principală, ci și teme care se referă la aspecte legate de caracterul moral și de virtuțile morale.

Studii cu caracter transcultural în ceea ce privește identitatea morală a persoanelor cu un comportament moral exemplar au fost realizate, de exemplu, de

²⁵ D. E. Papalia, S. W. Olds, R. D. Feldman, *Human development*, 11th ed., New York, McGraw-Hill, 2009.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

²⁸ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

²⁹ D. Hart, R. Atkins, D. Ford, *Urban America as a Context for the Development of Moral Identity in Adolescence*, "Journal of Social Issues", 1998, 54, p. 513–530.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

³² D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

³³ L. J. Walker, R. C. Pitts, *Naturalistic Conceptions of Moral Maturity*, "Developmental Psychology", 1998, 34, p. 403–419.

Hart și Fegley (1995³⁴). Aceștia au investigat un grup de adolescenți afro-americani și latino-americani care au fost nominalizați de către liderii comunității lor ca având un angajament ieșit din comun în a avea grijă de alții sau față de întreaga comunitate. Astfel de adolescenți și un alt grup de adolescenți de control au fost intervievați în 4–6 ședințe pentru a se identifica teoriile lor implicite privind personalitatea și înțelegerea pe care o au asupra judecății morale. Analiza de conținut a acestor interviuri a relevat faptul că, indiferent de tipul de cultură, adolescenții nominalizați ca având un angajament extraordinar în îngrijirea altora comparativ cu cei din grupul de control s-au descris mai mult pe ei înșiși în termenii trăsăturilor de personalitate și scopurilor cu caracter moral, ceea ce indică centralitatea acestora, a identității morale, pentru imaginea lor de sine. Pe de altă parte, nu au existat diferențe între cele două grupuri de adolescenți, pentru acest tip de operaționalizare a caracterului moral exemplar, în ceea ce privește nivelul mediu al stadiului de dezvoltare a judecății morale, nici cu privire la nivelul de abstractizare a teoriilor lor implicite despre personalitate.

În sfârșit, Blasi (1994, apud Aquino și Reed, 2002³⁵) a fost cel care a făcut o analiză mai complexă a identității morale din punctul de vedere al conținutului ei, susținând și că identitatea morală a oamenilor poate varia în această privință. El evidențiază faptul că, de exemplu, pentru unii a avea compasiune ar putea fi un aspect central pentru identitatea lor morală, iar pentru alții a fi corect ar putea reprezenta punctul central al identității lor morale. Acest lucru înseamnă că există anumite trăsături morale care nu se suprapun și care compun identitatea morală unică a fiecărei persoane. Totuși, autorul citat admite și că, dincolo de aspectele particulare, este probabil să existe un set de trăsături morale care sunt centrale pentru autodefinirea propriei moralități în cazul majorității oamenilor. De asemenea, el remarcă și faptul că a fi o persoană morală poate să fie sau nu parte a autodefinirii generale a unei persoane. Cu alte cuvinte, idealul moral ar putea avea diferite nivele de centralitate în concepția de sine a cuiva. Potrivit lui Blasi (1984, apud Aquino și Reed, 2002³⁶), în absența unei identități morale puternice, care să ocupe un nivel de centralitate ridicat în concepția de sine, abilitatea de a avea și de a prezenta raționamente morale complexe și avansate nu reprezintă un antecedent suficient și necesar al comportamentului moral. Prin urmare, la fel ca și Damon și Hart (1992, apud Aquino și Reed, 2002³⁷), autorul mai sus citat acordă identității morale rolul primordial în motivarea comportamentului moral. Potrivit lui Blasi (1984, apud Aquino și Reed, 2002³⁸), se poate vorbi de identitate morală când sinele este construit sau definit cu referire la categoriile morale (de exemplu, cinste,

³⁴ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

³⁵ K. Aquino, A. Reed, *The Self-Importance of Moral Identity*, "Journal of Personality and Social Psychology", 2002, 83, p. 1423–1440.

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

corectitudine, compasiune etc.). Mai recent, Blasi (2004, apud Aquino și Reed, 2002³⁹) a încercat să explice caracterul moral, presupunând că acesta are trei componente: puterea voinței, dorințele morale și integritatea morală, înțelese și ca trei seturi de virtuți. *Voința* ar fi necesară pentru a face față obstacolelor în urmărirea obiectivelor pe termen lung; *integritatea* se referă la angajamentele care decurg din sentimentul de sine, iar *dorințele* morale ghidează voința și integritatea și le acordă o semnificație morală.

Un alt tip de studii asupra identității morale s-a concentrat pe variația acesteia în funcție de aspecte sociale, considerând că identitatea morală a cuiva încorporează caracteristici care sunt împărtășite colectiv. Printre puținele studii de acest gen este cel realizat de Aquino și Reed (2002⁴⁰), care au pornit de la ideea că, la fel ca și alte tipuri de identitate, identitatea morală poate reprezenta o bază pentru identificarea socială. Mai mult, cei doi autori prespun că identitatea morală a unei persoane poate avea un referent social reprezentat de o apartenență la un grup real (de exemplu la o asociație de binefacere), un ideal abstract (de exemplu, Dumnezeu), o persoană întâlnită (un mentor), o persoană cunoscută, dar cu care nu a existat vreun contact direct (de exemplu, Maica Teresa) sau de orice alt tip de construct social. Autorii citați susțin că atât timp cât o persoană vede lumea prin prisma implicațiilor prescriptive ale trăsăturilor morale atribuite acelui construct social, identitatea morală a acelei persoane va fi parte a schemei sale sociale de sine. Rezultatele cercetării întreprinse de cei doi autori au confirmat presupunerile lor că identitatea morală are nu doar o dimensiune privată, ci și una publică, care face referire la constructe sociale. Conform acestor autori, dimensiunea privată, pe care o numesc a internalizării, pare să se refere în mod direct la importanța pentru sine a caracteristicilor morale. În schimb, dimensiunea publică, numită de ei dimensiunea simbolizării, se referă la o sensibilitate mai generală pentru sinele moral ca un obiect social, ale cărui acțiuni publice pot transmite ideea că persoana în cauză are caracteristici morale. Datele obținute de autorii citați au arătat că ambele dimensiuni au prezis emergența unei concepții morale de sine spontane și participarea la acțiuni de voluntariat conform relatărilor proprii ale persoanelor investigate. Totuși, doar dimensiunea internalizării a prezis un comportament real de donație în scopuri de binefacere. Între cele două dimensiuni au apărut și diferențe în ceea ce privește corelația lor cu alte aspecte legate direct sau indirect de dezvoltarea morală a unei persoane. Astfel, dimensiunea internalizării a prezentat cea mai puternică asociere cu acceptarea încălcării normelor sociale (în sens negativ) și cu raționamentul moral (în sens pozitiv), în timp ce dimensiunea simbolizării a fost mai puternic asociată cu religiozitatea (în sens pozitiv). Mai mult, datele au arătat și că dimensiunea internalizării, comparativ cu

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

cea a simbolizării, a fost mai puternic asociată cu rezultatele măsurării implicite care a evaluat intensitatea legăturii dintre trăsăturile morale și concepția de sine. Autorii mai sus menționați au interpretat aceste date considerând că dimensiunea simbolizării a fost mai puternic asociată cu acele rezultate sau măsurători care au avut un aspect public sau de autoprezentare, cum ar fi cele care se referă la managementul impresiei sau la acțiunile umanitare voluntare autodeclarate. De asemenea, ei arată că, dacă se consideră că religiozitatea poate fi văzută ca o expresie simbolică a angajamentului de bază al unei persoane de a respecta anumite principii morale, atunci este de înțeles de ce ea corelează mai mult cu dimensiunea simbolizării decât cu cea a internalizării. În schimb, acele măsurători care nu au plasat persoanele investigate în contexte sociale recunoscutibile (cum sunt probele de raționament moral, sarcinile în care se cerea pentru reușită încălcarea normelor sociale, măsurarea implicată a intensității legăturii dintre aspectele moralității, măsurarea concepției de sine spontane) au fost cel mai puternic asociate cu dimensiunea internalizării. Reynolds și Ceranic (2007⁴¹) au evidențiat faptul că importanța celor două dimensiuni ale identității morale în determinarea unui comportament moral depinde de măsura în care există un consens social asupra moralității sau imoralității aceluia comportament. Potrivit acestor autori, când există un astfel de consens (de exemplu, activități caritabile), rolul judecății morale în decizie este nesemnificativ, în vreme ce rolul primordial îl are factorul motivator al identității morale, mai ales prin dimensiunea sa de simbolizare. Când însă un astfel de consens nu există (de exemplu, copiatul la un examen), judecata morală interacționează cu identitatea morală, mai ales, în acest caz, prin dimensiunea internalizării, în determinarea deciziei în legătură cu acel comportament. Mai precis, identitatea morală are o putere motivațională în determinarea comportamentului numai în măsura în care există o direcție în care să se exercite motivarea, direcție care este determinată de preferința pentru un anumit tip de judecată morală. Datele au indicat faptul că o identitate morală mai puternică a unei persoane prezice o tendință mai mare a acesteia de a alege alternativele extreme ale răspunsului la o situație pentru care nu există un răspuns moral asupra căruia să existe un consens social. Alternativa extremă aleasă a depins de modelul judecății morale utilizate în decizie, adică dacă acest model a fost unul care se bazează mai mult pe consecințele acțiunii sau pe modul cum este realizat scopul acelei acțiuni (respectarea unor reguli formale). De exemplu, în cazul copierii, persoanele care au preferat judecata morală în baza consecințelor acestui comportament au ales extrema neetică a acceptării copiatului la un examen, iar cei care au preferat

⁴¹ S. J. Reynolds, T. L. Ceranic, *The Effects of Moral Judgment and Moral Identity on Moral Behavior: An Empirical Examination of the Moral Individual*, "Journal of Applied Psychology", 2007, 92, p.1610–1624.

judicata morală în baza respectării regulilor formale au ales extrema etica a respingerii necondiționate a copiatului.

Este de remarcat faptul că, deși cercetările de tipul celor menționate mai sus au semnalat importanța schimbărilor dinamice în identitatea morală (ca și conținut și centralitate pentru definirea de sine) în cursul vieții, nu există încă nici acum studii care să investigheze sistematic acest aspect. Câteva date empirice (Damon și Hart, 1988, Power și Khmelkov, 1998, apud Hardy și Carlo, 2005⁴²) indică doar faptul că termenii morali apar foarte rar în descrierile de sine ale copiilor înainte de perioada adolescenței și că, și atunci când apar, ei tind să fie pozitivi și asociați comportamentelor exterioare. Ar fi de dorit ca pe viitor să existe studii care să urmărească astfel de schimbări, mai ales în paralel cu schimbările care apar și în alte domenii ale dezvoltării moralității (comportamentul, emoțiile și judecata morală, de exemplu). De asemenea, încă nu există studii care să investigheze empiric o varietate mai largă de personalități cu un caracter moral exemplar, dovedit și operaționalizat și altfel decât prin implicarea în acțiuni caritative voluntare în cadrul unor servicii comunitare. În acest sens, este de remarcat posibilitatea apariției unei confuzii și a unei restrângerii nejustificate a studiului problematicii identității morale doar pentru cazul persoanelor cu caracter moral exemplar care au și un caracter mai activ, care își manifestă orientarea morală puternică la nivelul unor acțiuni prosocial cu caracter mai concret, mai ușor accesibil și perceptibil la nivel social. Ar trebui să se țină cont de faptul că există contribuții la nivelul societății sau în ceea ce privește binele unor persoane particulare care nu sunt atât de ușor vizibile și cuantificabile, mai ales în condițiile în care o posibilă virtute morală este și modestia. Mai mult, acțiunile caritative care se bucură de recunoaștere socială ar putea fi mai mult legate de dimensiunea simbolizării identității morale și mai puțin de cea a internalizării, după cum o indică și datele obținute de Reynolds și Ceranic (2007⁴³). În acest context, este relevantă și observația făcută de Hardy și Carlo (2005⁴⁴), potrivit căreia identitatea morală a fost studiată mai mult ca o sursă motivațională pentru acțiunea morală, și nu pentru inacțiunea care are un sens moral, mai mult în asociere cu comportamentul prosocial și mai puțin în asociere cu cel antisocial. Aceiași autori cități remarcă și faptul că acțiunile prosociale pot fi motivate nu doar de o identitate morală puternică, ci și interese egoiste sau de emoții și cogniții morale izolate.

3. INVESTIGAREA LEGĂTURII DINTRE DEZVOLTAREA MORALĂ ȘI STRUCTURA ȘI TIPUL SINELUI

De asemenea, este de remarcat că studiile de tipul celor prezentate în cele de mai sus nu au investigat decât într-o mică măsură aspectele morale ale unei

⁴² S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

⁴³ S. J. Reynolds, T. L. Ceranic, *op. cit.*

⁴⁴ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

persoane în legătură cu toate tipurile de sine identificate de cercetători. Cele mai importante astfel de tipuri, potrivit lui Hart și Fegly (1995⁴⁵), care au realizat o trecere în revistă a studiilor relevante în această privință, sunt sinele real (persoana așa cum este la momentul prezent), sinele ideal (cum și-ar dori cineva să fie la modul ideal), sinele nedorit (tipul de persoană care cineva speră să nu devină niciodată), sinele așteptat (cum ar trebui să fie cineva potrivit așteptărilor altcuiva, semnificativ pentru acea persoană, cum ar fi, de exemplu, mama sa), sine-urile temporale (persoana așa cum era cu câțiva ani în urmă sau care va fi peste câțiva ani etc.), sine-urile sociale (cum este o persoană când este împreună cu mama sa sau cu cel mai bun prieten etc.). Higgins (1987⁴⁶) menționează un mod de sistematizare a tipurilor de sine în baza a două dimensiuni cognitive care ar sta la baza reprezentărilor de sine: domeniul ale sinelui și poziții în raport cu sinele. Din punctul de vedere al domeniului sinelui avut în vedere, categorizarea implică sinele actual, sinele ideal și sinele așteptat, al datoriei. Din punctul de vedere al poziției față de sine, poziția poate să fie una personală sau una bazată pe perspectiva unei persoane semnificative (mamă, tată, soț, copil, prieten, autoritate), putând exista câte un sine corespunzător fiecărei persoane semnificative luate în considerare. Celor două dimensiuni cognitive li s-ar putea adăuga încă două, dacă se ține cont de categorizarea tipurilor de sine prezentată de Hart și Fegley (1995⁴⁷). Aceste două dimensiuni suplimentare ar permite o subcategorizare în cadrul categoriilor de sine distinse mai sus. O dimensiune ar fi aceea a tipului de poziționare personală sau a altei persoane în raport cu un sine (dorit/nedorit, acceptat/neacceptat de către propria persoană sau de alții), iar alta ar fi aceea a dimensiunii temporale (trecut, prezent, viitor). Ar putea fi adusă în discuție și o altă dimensiune, sugerată de studiile lui Mead (1934, apud Higgins, 1987⁴⁸), privitoare la dezvoltarea sinelui, care susțin că, pe măsură ce o persoană se dezvoltă, concepția sa de sine se bazează mai mult pe o perspectivă generalizată și abstractă, ținând cont de punctul de vedere al altor persoane în general, comparativ cu perspectiva de la început, bazată mai mult pe cea a unor persoane anume, particulare, concrete. Prin urmare, gradul de abstractizare sau de generalitate în considerarea perspectivei altora și chiar a perspectivei proprii ar putea reprezenta o nouă dimensiune relevantă pentru categorizarea tipurilor de sine.

După cum arată Higgins (1987⁴⁹), ceea ce se numește de obicei *concepție de sine* s-ar referi mai mult la sinele actual din perspectiva propriei persoane. Sinele ideal și cel așteptat proprii sau din perspectiva altor persoane ar reprezenta un fel de ghid, îndreptar al sinelui, oferind niște standarde directoare. Potrivit aceluiași autor, persoanele diferă în ceea ce privește motivația de a urmări unul sau altul

⁴⁵ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

⁴⁶ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

⁴⁷ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

⁴⁸ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

⁴⁹ *Ibidem.*

dintre aceste standarde directoare, existând persoane cărora o parte dintre aceste standarde chiar pot să le lipsească. Este de subliniat ideea menționată de Higgins (1987⁵⁰) potrivit căreia această parte directoare a sinelui are un caracter motivator pregnant. Se deduce din ideea anterior enunțată că acest caracter motivator al sinelui ideal și al sinelui așteptat poate juca un rol important în funcția autoreglatoare a sinelui în general. În acest sens, un rol în autoreglare l-ar juca și concentrarea atenției pe sine, care are drept consecință o mai bună conștientizare a discrepanței dintre sinele actual și sinele așteptat sau cel ideal, urmată de creșterea motivației de a reduce această discrepanță (Duval și Wicklund, 1972, apud Higgins, 1987⁵¹).

Hart și Fegley (1995⁵²), în unul dintre extrem de puținele studii de acest gen, au încercat să compare adolescenții cu un caracter moral exemplar cu un grup de adolescenți obișnuiți nu doar în ceea ce privește centralitatea aspectelor morale pentru sinele lor, așa cum s-a prezentat mai în detaliu în cele de mai sus, ci și în ceea ce privește structura sinelui, în baza unor distincții precum cele menționate anterior. Cei doi autori s-au așteptat ca sinele real al adolescenților din grupul celor cu o implicare exemplară în activități caritative să încorporeze sinele lor ideal. Argumentul lor a fost acela că, în studii anterioare, s-a arătat că sinele ideal ar putea avea funcția de a atrage individul spre un comportament moral adecvat și de a-l îndepărta de la un curs de acțiune oportunistă și instrumentală. În plus, potrivit celor doi autori citați, încorporarea sinelui ideal în cel actual ar indica importanța sinelui ideal, centralitatea sa pentru sentimentul identității, ceea ce ar face mai probabil un comportament prosocial. De asemenea, ei au presupus și că reprezentările în legătură cu părinții și sine-urile legate de părinți (de exemplu, ce persoană așteaptă un părinte să fie fiul sau fiica sa) ar trebui să fie și ele mai mult încorporate în sinele actual pentru adolescenții care au un comportament de angajament prosocial exemplar în comparație cu cei obișnuiți. Date empirice anterioare citate de cei doi autori au stat la baza formulării unei astfel de presupuneri, acestea indicând că identificarea cu tatăl în timpul adolescenței prezice dezvoltarea morală a fiului în perioada adultă sau că cei care au ajutat transfugii în țările ocupate de naziști sau care s-au implicat în mișcările sociale de susținere a drepturilor civile au avut, la rândul lor, părinți care se îngrijeau deosebit de mult de cei din jurul lor. Prin urmare, Hart și Fegley (1995⁵³) au concluzionat că o implicare prosocială exemplară care cere un nivel ridicat de sacrificiu de sine ar fi improbabilă în absența unor modele puternice ale unor persoane apropiate, cel mai probabil părinții, care să furnizeze reprezentări care să fie integrate în sinele actual, astfel încât ele să poată furniza stimulentele și ghidarea necesare unui astfel de comportament neobișnuit. Corelativ, cei doi autori presupun că sinele actual al

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

⁵³ *Ibidem.*

adolescenților cu un comportament prosocial exemplar (implicare în acte de caritate și voluntariat social) ar trebui să integreze într-o mai mică măsură sinele așteptat de cel mai bun prieten al lor sau reprezentarea pe care o au în legătură cu cel mai bun prieten al lor comparativ cu adolescenții obișnuiți care au aceeași vârstă. Despre aceștia din urmă, datele empirice citate de autorii mai sus menționați au indicat că sinele lor actual încorporează mai mult sinele așteptat de cel mai bun prieten comparativ cu sinele așteptat de părinți, ei percependu-se a fi cel mai mult realizați și autentici când se află în prezența prietenilor lor. Cu alte cuvinte, s-a presupus de către cei doi autori citați că adolescenții care sunt implicați în activități prosociale, comparativ cu cei obișnuiți, ar trebui să tindă să opună o mai mare rezistență influenței venite din partea grupului de colegi de aceeași vârstă, care este în creștere în perioada adolescenței, păstrând mai mult, în schimb, influența din partea părinților. Argumentul invocat de autorii menționați este acela că este de așteptat să apară o incompatibilitate, un conflict între dorința colegilor și prietenilor de a-și petrece timpul liber cu acești adolescenți în activitățile obișnuite vârstei și mediului lor și timpul necesar pentru realizarea activităților prosociale. De asemenea, Hart și Fegley (1995⁵⁴) au anticipat că teoria despre sine a adolescenților din grupul exemplar din punctul de vedere al implicării prosociale ar trebui să fie una care să facă mai mult referință la principii și valori decât în cazul adolescenților obișnuiți, având un nivel mai ridicat de generalitate și abstractizare. Ei justifică această presupunere în baza argumentului că angajamentul de a ajuta și a îngriji derivă probabil dintr-o orientare către convingeri personale ferme în legătură cu valoarea unui astfel de comportament, după cum susține și Damon (1984, apud Hart și Fegley, 1995⁵⁵). Rezultatele obținute au confirmat în mare parte aceste așteptări.

Datele studiului empiric al celor doi autori citați au arătat că, într-adevăr, indiferent de apartenența etnică, descrierile furnizate în mod liber de acest tip de adolescenți cu implicare exemplară în acțiuni caritative voluntare nu doar că au conținut mai multe referințe la trăsături de personalitate morale sau scopuri morale, ci au indicat și diferențe semnificative în ceea ce privește modul de structurare a sinelui, de organizare a diferitelor lui elemente, în sensul ipotezelor prezentate mai sus. Adolescenții obișnuiți au tins să evidențieze distincții mai mari între reprezentările imature ale sinelui (sinele temporal din trecut așa cum a fost el cu doi sau cinci ani în urmă) și reprezentările mature ale sinelui (sinele proiectat peste doi sau cinci ani în viitor sau sinele din perioada adultă). În schimb, adolescenții din grupul cu o activitate prosocială exemplară au prezentat o mai mare stabilitate a sinelui, o mai mare continuitate a diferitelor tipuri de sine temporal. De asemenea, în cazul lor, sinele ideal, sinele legat de părinți, reprezentările legate de părinți au tins să fie încorporate mai mult în sinele actual comparativ cu grupul de adolescenți

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*

obișnuiți, așa cum s-a anticipat. Cei doi autori citați au interpretat acest rezultat ca indicând faptul că adolescenții din grupul cu comportament prosocial exemplar tind să identifice mai mult sinele lor actual cu sinele lor ideal și cu părinții lor, să fie mai orientați spre idealuri și spre valorile părinților. Adolescenții obișnuiți, în schimb, au tins să încorporeze mai mult în descrierea sinelui lor real sinele după cum e văzut de cel mai bun prieten și reprezentările celui mai bun prieten, cu care tind să se identifice. Teoria lor despre sine a indicat și importanța de prim rang acordată de aceștia pentru acceptarea și integrarea într-o rețea socială a grupului de aceeași vârstă. În schimb, tinerii cu un angajament prosocial exemplar au tins mai mult să aibă o teorie despre sine care face referire la convingeri și filosofii personale, nepunând pe prim plan integrarea lor socială într-un grup de prieteni, în condițiile în care acest lucru le-ar împiedica angajamentul în activitățile caritative. Autorii studiului citat observă că diferențele identificate între cele două grupuri de adolescenți în ceea ce privește structura sinelui nu pot fi reduse la un singur factor explicativ, cum ar fi nivelul maturității sau sofisticarea intelectuală, de vreme ce nu au apărut diferențe între grupurile menționate în ceea ce privește nivelul judecății morale, care, pentru tipul de activități prosociale avute în vedere în acest studiu, nu a avut o influență semnificativă. Nu au apărut diferențe notabile nici în legătură cu complexitatea cognitivă a adolescenților din cele două grupuri. În final, autorii studiului remarcă faptul că ar fi necesare pe viitor studii longitudinale care să lămurească dacă structura sinelui caracteristică adolescenților cu activitate prosocială exemplară precede sau succede acțiunile altruiste. Ele ar trebui să clarifice, în plus, și alte aspecte cauzale, prin identificarea altor factori implicați în modelarea acestei structuri a sinelui și determinarea angajamentului susținut în activități altruiste.

Un alt studiu, probabil singular, aduce o contribuție indirectă în direcția semnalată mai sus, în ceea ce privește legătura dintre structura sinelui și comportamentul moral, dar, în acest caz, comparația este între adolescenții cu un comportament care încalcă normele morale și adolescenții obișnuiți. Studiul a fost realizat de Oyserman și Markus (1990, apud Hart și Fengley, 1995⁵⁶), el comparând tipurile de sine ale adolescenților delincvenți și ale celor nedelincvenți. Ei au arătat că adolescenții nedelincvenți tindeau mai mult decât cei delincvenți să întrevadă ca posibile pentru sine-urile lor temporale în viitor deopotrivă polii negativi și pozitivi ai unor caracteristici obișnuite (de exemplu, succesul sau eșecul academic). Potrivit autorilor citați, acest lucru ar oferi posibilitatea unei mai bune direcționări a comportamentului decât proiecția în viitor, care are în vedere doar un singur pol al unor astfel de caracteristici, existând, în acest caz, nu doar un singur reper, al sinelui dorit, ci și reperul de evitat, al sinelui nedorit. Hart și Fengley

⁵⁶ *Ibidem*.

(1995⁵⁷) au pus în legătură rezultatele acestui studiu cu rezultatele obținute de ei în cercetare lor empirică, descrisă mai sus, care s-a referit la structura caracteristică a sinelui adolescenților cu un caracter moral exemplar. Acești autori au evidențiat faptul că persoanele cu un caracter moral mai pregnant au un comportament idealist, care poate fi asociat unor reprezentări ale sinelui pe o dimensiune a evaluării sociale care este ancorată în doi poli: la un capăt sinele nedorit, iar la celălalt capăt sinele dorit, ideal, o dimensiune care a apărut a fi în mod semnificativ caracteristică pentru descrierile sinelui făcute de către persoanele cu un caracter moral exemplar.

4. CERCETAREA VIRTUȚILOR MORALE ÎN CALITATEA LOR DE COMPONENTE ALE IDENTITĂȚII MORALE

O altă serie de studii, destul de reduse ca număr, s-a centrat pe cercetarea virtuților morale (de exemplu, Aquino și Reed, 2002⁵⁸; Hart și Fegley, 1995⁵⁹), în calitatea lor de componente implicite ale identității morale. Virtuțile care pot fi întâlnite în literatura de specialitate ca având legătură cu domeniul moral sunt trăsături ca onestitatea, sinceritatea, loialitatea, integritatea, caracterul milostiv, imparțialitatea, generozitatea, toleranța, caracterul iertător. Este de remarcat, printre altele, în această privință, că smerenia sau modestia, în mod surprinzător, au fost extrem de puțin investigate științific în ceea ce privește legătura lor cu judecata, emoțiile și comportamentul moral. Dar smerenia, ca și modestia, este o virtute care are de-a face în cel mai mare grad cu imaginea de sine și care se regăsește adesea în descrierile unor personalități care sunt larg recunoscute ca având un caracter moral exemplar, cum ar fi Maica Tereza, Dalai Lama sau alți lideri spirituali. De asemenea, o altă stare afectiv-atitudinală, mândria, opusul smereniei, nu a fost nici ea investigată în aspectul său moral. Ea ar putea juca un rol în motivarea comportamentului moral (în formele de fariseism moral, când respectarea normelor morale se face nu din convingere, ci pentru a prezerva o imagine de sine pozitivă) sau dimpotrivă, ar putea favoriza încălcarea unor norme morale, atunci când astfel este posibilă păstrarea unei reputații sau imagini de sine pozitive. Implicarea mândriei ar putea explica și datele obținute în experimentele care au investigat fenomenul licențierii morale, care vor fi prezentate mai jos.

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ K. Aquino, A. Reed, *op. cit.*

⁵⁹ D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

**5. STUDII ORIENTATE
PE INVESTIGAREA SCHEMELOR COGNITIVE
MORALE REPREZENTÂND COMPONENTE ALE IMAGINII DE SINE**

Un alt grup de studii a pornit de la concepția asupra moralității promovată de Rest (1983, apud Rest, Narvaez, Thoma și Bebeau, 2000⁶⁰) și dezvoltată de Lapsley și Narvaez (2004⁶¹), care se bazează pe perspectiva cogniției sociale, cu deschiderile acesteia spre relația dintre personalitate și aspectul social și importanța sa pentru a explica noțiuni cum sunt caracterul sau identitatea personală. Studiile mai sus menționate pun accentul pe ideea de dezvoltare morală ca dezvoltare a expertizei, prin dezvoltarea unor scheme morale în cadrul interacțiunilor sociale. Plecând de la această perspectivă, astfel de studii au evidențiat importanța centrală a proceselor sinelui în dezvoltarea morală și legătura indisolubilă a judecăților și emoțiilor morale care se realizează în cadrul sistemului cognitiv-afectiv al personalității, punând accentul și pe proprietățile motivaționale ale proceselor sinelui și identității personale pentru comportamentul moral. Lapsley și Narvaez (2004⁶²) afirmă că accesibilitatea cronică a schemelor cognitive morale (scheme morale de conceptualizare a evenimentelor sociale), care se formează în baza experienței, este sursa diferențelor individuale în funcționarea morală. Autorii citați prezintă date care susțin această idee, potrivit cărora experiența morală anterioară influențează gradul de înțelegere a povestirilor cu conținut moral. În mod particular, ele indică faptul că reprezentarea a ceea ce este un personaj cu un caracter moral bun are o structură de prototip cognitiv, iar activarea acestui prototip biasează modul în care informația este prelucrată în cazul povestirilor cu caracter moral. Un rezultat cu importanță practică al abordării susținute de cei doi autori citați este sugestia unei metode de evaluare a „cronicității morale” prin numărul de trăsături prototipice pentru un bun caracter moral menționate printre primele șase din cele furnizate atunci când persoanelor li se solicită să descrie o persoană pe care o plac, o displac, o caută sau o evită (Lapsley și Lasky, 1999, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶³). Tot autorii mai sus citați au arătat că cei care sunt „cronici moral” interpretează și codează informația diferit, tinzând să facă mai multe inferențe spontane în legătură cu caracterul moral al unor personaje descrise. În ceea ce privește dezvoltarea caracterului moral, abordarea susținută de Lapsley și Narvaez (2004⁶⁴) prevede că secvențele social-cognitive timpurii sunt transformate în memorie autobiografică. Cu alte cuvinte, amintirile episodice cu caracter moral sunt integrate într-o formă narativă care face referire la un sine a cărui poveste o

⁶⁰ J. R. Rest, D. Narvaez, S. J. Thoma, M. J. Bebeau, *A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research*, „Journal of Moral Education”, 2000, 29, p. 381–395.

⁶¹ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

reprezintă, un rol important având în acest sens dialogul cu părinții (Thompson, 1998, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁵). Acest dialog cu părinții îi ajută pe copii să identifice trăsăturile morale relevante din experiența lor și să formeze acele scheme morale ușor de amorsat și activat, care sunt cronic accesibile, permițând astfel ca, prin atribuțiile privind caracterul moral, sinele ideal sau cel care este dorit social să devină parte a imaginii de sine. Imaginea de sine în care sunt încorporate diverse scheme, prototipuri, scenarii, sisteme de scopuri personale și strategii reprezintă, conform autorilor citați, un fundament pentru un tip de comportament spontan, care nu presupune o deliberare conștientă, dar care este totuși coerent, fiind organizat și bazat pe reguli care nu sunt explicite, ci implicite (Emde, Biringen, Clyman și Oppenheim, 1991, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁶). Lapsley și Narvaez (2004⁶⁷) observă că, prin modul de abordare pe care îl propun, virtuțile nu mai sunt privite ca niște trăsături de personalitate care sunt sau nu în posesia cuiva, manifestându-se independent de context, ci ar putea fi explicate în același cadru prin care Cantor (1990, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁸) explică prin modele social-cognitive dispozițiile personale. Acestea ar avea la bază trei elemente: scheme de interpretare, stocare și evocare a informației, sarcini de viață adoptate (definite și cultural), care sunt definite și ca sisteme de scopuri personale, și strategii de îndeplinire a acestora. Prin urmare, dispozițiile personale ar reprezenta dispoziții de a face ceva într-un anumit fel personal într-un context particular, în baza experienței personale acumulate, care determină formarea unor configurații cognitiv-afectiv-comportamentale, a căror coerență explică stabilitatea unor astfel de dispoziții în ceea ce privește interpretarea, planificarea și răspunsul la evenimente (Cervone și Shoda, 1999, apud Lapsley și Narvaez, 2004⁶⁹). În continuarea genului de studii menționat mai sus, ar fi important dacă s-ar urmări cum dezvoltarea schemelor morale particulare este influențată de și influențează dezvoltarea identității morale și, în general, imaginea de sine.

6. CERCETAREA EMPIRICĂ A DINAMICII DECIZIILOR MORALE ÎN FUNCȚIE DE IMAGINEA DE SINE ȘI DECIZIILE MORALE ANTERIOARE: PURIFICAREA ȘI LICENȚIEREA MORALĂ

Un tip mai nou de studii și-a propus investigarea dinamicii deciziilor morale. Ele au evidențiat importanța pentru schimbarea deciziilor morale a concepției de sine asupra propriei moralități, a integrității de sine și a reflecției asupra imaginii de sine formate în baza experienței deciziilor morale anterioare. Astfel, au fost

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

identificate două fenomene majore care pot să apară în cursul dinamicii deciziilor morale: purificarea morală (implicarea activă pentru a compensa greșeli morale anterioare sau chiar acte de purificare fizică prin care se încearcă în mod simbolic purificarea morală) și licențierea morală (când o persoană se crede îndreptățită să ia decizii imorale pentru că recent a luat decizii morale de care a fost mulțumită). Astfel de cercetări au fost realizate în cadrul mai larg al investigării mai aprofundate a ideii de disonanță etică (Barkan, Ayal, Gino și Ariely, 2010⁷⁰), după modelul disonanței cognitive. Este de notat faptul că rezultatul acestor cercetări este ambiguu încă, de vreme ce mecanismul compensator invocat este doar unul ipotetic, nefiind certificat empiric prin studiul motivațiilor care au stat la baza schimbării deciziilor morale, a inconsecvenței lor. Astfel de studii au însă și meritul că au arătat și ele importanța ideii de centralitate a identității morale, la fel ca și studiile anterioare, plasând-o însă într-un cadru dinamic. Ele au evidențiat că există o stabilitate mai mare a deciziilor morale, fenomenele de compensare fiind mai puțin frecvente, în cazul persoanelor pentru care identitatea morală joacă un rol central.

Un număr relativ mare de studii care au avut ca obiectiv studierea licențierii morale sau a purificării morale au fost realizate recent. Dintre acestea am selectat doar câteva pentru a fi prezentate pe scurt, cu rol ilustrativ. Sachdeva, Iliev și Medin (2009⁷¹) au realizat un astfel de studiu, plecând de la un cadru teoretic mai larg, referitor la autoreglarea morală. Ei propun ideea că decizia în favoarea unui comportament moral sau imoral are la bază o cumpănire interioară între câștigul relativ de imagine cu privire la valoarea morală proprie și costul inerent unui comportament altruist, moral. În experimentele realizate de autorii mai sus citați, ei au cerut participanților să scrie povestiri cu relevanță personală care conțineau cuvinte care se refereau fie la trăsături pozitive, fie la trăsături negative din punct de vedere moral. Ei au constatat că comportamentul persoanelor într-o sarcină ulterioară (de donare sau de angajare în cooperare) a depins de tipul de trăsături conținute de povestirea scrisă. Cei care au scris povestiri care s-au referit la trăsături pozitive au tins să doneze sau să coopereze mai puțin decât cei care au scris povestiri care s-au referit la trăsături negative. Concluzia autorilor citați a fost că afirmarea unei identități morale îi determină pe oameni să admită ulterior un comportament imoral. În schimb, atunci când identitatea morală este amenințată, comportamentul moral ulterior poate reprezenta un mijloc de a recâștiga o imagine mai bună în ceea ce privește valoare de sine. Jordan, Mullen și Murnighan (2011⁷²)

⁷⁰ R. Barkan, S. Ayal, F. Gino, D. Ariely, *The Pot Calling the Kettle Black: Distancing Response to Ethical Dissonance*, "Journal of Experimental Psychology: General", 2012, doi: 10.1037/a0027588.

⁷¹ S. Sachdeva, R. Iliev, D. L. Medin, *Sinning saints and saintly sinners: The paradox of moral self-regulation*, "Psychological Science", 2009, p. 523–528.

⁷² J. Jordan, E. Mullen, K. Murnighan, *Striving for the Moral Self: The Effects of Recalling Past Moral Actions on Future Moral Behavior*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 2011, 37, p. 701–713.

au plasat fenomenele licențierii și purificării morale în contextul teoriei autoîntregirii sau autocompletării (în engleză: *self-completion*). În baza acestei teorii, ei prezic și demonstrează că evocarea unui comportament moral (sau imoral) anterior conduce la acțiuni ulterioare compensatoare, mai degrabă decât la acțiuni în acord cu ele, reprezentând o cale de a reface imaginea morală de sine inițială. Astfel, participanții din studiile lor care au avut ca sarcină evocarea unor comportamente imorale au participat mai mult la activități cu caracter moral, au prezentat într-o măsură mai mare intenții prosociale sau au înșelat mai puțin în sarcinile ulterioare evocării decât cei care au evocat comportamente morale. În plus, datele au indicat că mărimea efectelor compensatoare a fost asociată gradului de moralitate sau imoralitate a comportamentului evocat. Astfel de efecte compensatoare nu au apărut, în schimb, dacă evenimentele evocate se refereau la comportamentul moral sau imoral al altor persoane.

Effron și Monin (2010⁷³) au reușit, în cadrul unei serii de experimente, să aducă precizări în ceea ce privește condițiile în care apare fenomenul licențierii morale. Astfel, ei au arătat că un comportament, atunci când este în mod clar imoral, va fi admis sau produs în urma realizării anterioare a unor fapte bune doar dacă el nu este din domeniul sau de tipul faptelor bune realizate anterior. În schimb, dacă imoralitatea unui comportament este ambiguă, atunci licențierea morală se va produce indiferent dacă comportamentul în cauză este din același domeniu cu faptele bune realizate anterior sau nu, doar că, în cazul în care ele sunt din același domeniu, licențierea se va face prin schimbarea modului de interpretare a transgresiunii morale a acelui comportament cu o imoralitate ambiguă. Gneezy, Imas, Nelson, Brown și Norton (2012⁷⁴) au prezentat date care arată că fenomenul licențierii morale apare doar în cazul în care urmează unui comportament prosocial care nu implică costuri semnificative pentru persoana care l-a realizat, acești autori observând că majoritatea studiilor care au investigat licențierea morală au implicat acte prosociale de acest tip. În schimb, dacă o persoană prezintă un comportament prosocial care a presupus costuri majore pentru ea, atunci, ulterior, ea se va purta consecvent, menținând pe mai departe comportamentul prosocial și în alte situații. Autorii citați au interpretat aceste date ca sugerând faptul că un comportament prosocial costisitor funcționează ca un semnal pentru identitatea prosocială, modificând-o semnificativ, iar, ulterior, persoana în cauză se va strădui să păstreze această percepție de sine câștigată printr-un efort propriu major. În schimb, dacă un act prosocial nu implică un cost major pentru o persoană, acesta nu va funcționa ca un semnal pentru identitatea morală, iar motivația de a păstra un eventual câștig pentru imaginea de sine obținută în acest fel nu va fi prea mare. Prin urmare, ar fi

⁷³ D. A. Effron, B. Monin, *Letting People Off the Hook: When Do Good Deeds Excuse Transgressions?*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 2010, 36, p.1618–1634.

⁷⁴ A. Gneezy, A. Imas, L. D. Nelson, A. Brown, M. I. Norton, *Paying to be Nice: Costly Prosocial Behavior and Consistency*, "Management Science", 2012, 58, p. 179–187.

de așteptat purtarea ulterioară să fie mai puțin consecventă și să apară o reducere a comportamentului prosocial, ca în cazul licențierii morale.

O categorie de studii înrudite cu cele de tipul menționat mai sus și care ar putea fi relevante pentru înțelegerea legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală ar fi cea a studiilor care au arătat asocierea dintre un anumit status social și modul de comportament moral, ca și a studiilor care prezintă efectele pe care sarcina dată unor persoane de a se imagina ca având un anumit statut social îl are asupra comportamentului moral. Astfel, Piff, Stancato, Côté, Mendoza-Denton și Keltner (2012⁷⁵) au realizat o serie de studii empirice care arată că persoanele mai bogate și cu funcții mai importante se simt mai îndreptățite să se comporte imoral și chiar se comportă astfel în sarcinile experimentale utilizate de cercetători. Una dintre explicațiile acestui comportament este că ele tolerează mai mult lăcomia sau cred că au resursele necesare pentru a scăpa de consecințele faptelor lor. Dar e posibil ca acest lucru să se datoreze și unei imagini sociale cu privire la persoanele cu status social înalt cu care ajung să se identifice. O dovadă în acest sens sunt datele furnizate de aceiași autori, care indică o creștere a comportamentului imoral pentru copiii sau adulții care au fost puși de experimenter să-și imagineze că sunt bogați sau că sunt șefi. Astfel, elevii cărora li s-a cerut să-și imagineze că sunt foarte bogați s-au servit cu mai multe bomboane dintr-un borcan în comparație cu cei care și-au imaginat că sunt săraci. De asemenea, adulții cu o situație financiară mai bună care au fost puși să joace rolul unor șefi la un interviu de angajare fictiv i-au mințit mai mult pe așa-ziii candidați la angajare în ceea ce privește condițiile angajării comparativ cu adulții care au jucat rolul de șef, dar au avut o situație financiară mai proastă.

Într-un alt tip de cercetări, realizate de Kaufman și Libby (2012⁷⁶), s-au studiat identificarea cu personajele din romanele citite și modul în care fuziunea dintre sinele propriu și un personaj fictiv influențează comportamentele cititorului, atitudinile sale, concepția și imaginea de sine, astfel încât acestea să ajungă în acord cu cele ale acelui personaj. Datele acestor studii au indicat faptul că identificarea cu personajul este favorizată sau defavorizată de anumite condiții. Astfel, manipulându-se accesibilitatea reprezentării de sine proprii (prin prezența sau absența unor oglinzi în camera de lectură, de exemplu), rezultatele obținute au arătat că identificarea cu personajul fictiv a variat în funcție de această manipulare: în condițiile în care participanții la experimente erau mai dispuși să uite cine sunt sau în condițiile de mediu care favorizau o astfel de uitare (prin absența oglinzilor), participanții au tins mai mult să se identifice cu personajul fictiv. Identificarea cu

⁷⁵ P. K. Piff, D. M. Stancato, S. Côté, R. Mendoza-Denton, D. Keltner, *Higher Social Class Predicts Increased Unethical Behavior*, "Proceedings of the National Academy of Sciences", 2012, 109, p. 4086–4091.

⁷⁶ G. F. Kaufman, L. K. Libby, *Changing Beliefs and Behavior Through Experience-Taking*, "Journal of Personality and Social Psychology", 2012, 103, p. 1–19.

personajul fictiv a fost influențată și de caracterul narațiunii, și de tipul personajului: dacă narațiunea era la persoana întâi singular, iar personajul se aseamăna cu cititorul din multe puncte de vedere, făcând parte din același grup social, identificarea cu personajul a fost semnificativ mai crescută comparativ cu situația în care narațiunea era la persoana a treia și protagonistul era dintr-un grup social diferit de cel al cititorului. Un alt factor distins ca fiind important pentru identificare a fost acela al momentului în care cititorului îi sunt prezentate caracteristicile personajului în discuție. Datele au arătat că dacă apartenența la un anumit grup social a personajului este dezvăluită încă de la începutul narațiunii, șansele unei identificări cu acesta scad. Tot aceste studii au arătat că lectura unei narațiuni favorizează mai mult identificarea cu un personaj decât urmărirea unui film cu același conținut, filmul limitând abilitatea celui care vizionează de a se închipui pe sine în pielea protagoniștilor, efortul imaginativ cerut fiind mai redus. În ceea ce privește dovezile influenței efective pe care lectura o are asupra comportamentului și modului de a gândi, cercetătorii mai sus citați au obținut date care au indicat faptul că participanții care s-au identificat puternic cu un personaj care a depășit multe obstacole pentru a putea să se ducă la vot au tins mai mult să se ducă să voteze la niște alegeri reale care au avut loc la câteva zile de la realizarea experimentului comparativ cu cei care au citit romane cu un conținut care nu se referea la vot. De asemenea, în studiile lor, în situația în care participanții s-au identificat cu personaje care erau de o rasă sau orientare sexuală diferită de a lor, aceștia au tins să folosească mai puțin stereotipurile legate de grupul social căruia îi aparținea personajul. Se poate observa ușor că situațiile vizate în studiile menționate mai sus, cum ar fi participarea la vot sau judecarea persoanelor în funcție de stereotipuri, au un anumit caracter moral. Prin urmare, ar fi de așteptat și de dorit ca în studii viitoare să se investigheze în ce măsură și în ce condiții identificarea cu personajele unor narațiuni ar putea contribui în mod real la favorizarea unor comportamente cu un caracter moral mai pronunțat (a nu minți, a nu fura, de exemplu), dincolo de speculațiile teoretice care se pot face. Astfel de influențe sunt de așteptat dacă se ține cont și de poziția exprimată de Lapsley și Narvaez (2004⁷⁷), potrivit căreia moralitatea ar depinde de formarea unor scheme morale în baza experienței acumulate în ceea ce privește soluționarea situațiilor cu caracter moral. Este de notat că, în cazul lecturii unor narațiuni cu caracter moral, o astfel de experiență este una vicariantă, cititorul învățând în baza experiențelor personajului. Deoarece studiile realizate de Kaufman și Libby (2012⁷⁸) au putut dovedi, până acum, doar efecte pe termen scurt ale identificării cu personajele unor narațiuni, ar fi de dorit ca pe viitor să se investigheze în ce măsură și în ce condiții astfel de efecte pot fi mai mult decât temporare, extinzându-se pe intervale de timp mai lungi.

⁷⁷ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

⁷⁸ G. F. Kaufman, L. K. Libby, *op. cit.*

În ceea ce privește comportamentul moral în condițiile care favorizează accesibilitatea imaginii de sine și care induc preocupări legate de imaginea socială creată altora, în termeni de reputație (ca expresie a rolului jucat de imaginea de sine prin intermediul controlului social asupra comportamentului moral), Bateson, Nettle și Roberts (2006⁷⁹) prezintă date semnificative în acest sens. Într-un studiu cu caracter naturalist, ei au examinat efectul imaginii unei perechi de ochi care era expusă în cantina unei facultăți asupra onestității cu care studenții puneau bani într-o cutie pentru a-și plăti băutura în mod benevol. Datele au indicat faptul că studenții au plătit băuturile lor de trei ori mai mult când imaginea cu ochii era expusă pe pereți în dreptul cutiei decât atunci când acea imagine a lipsit, în locul ei fiind un tablou cu flori. Explicația dată de autorii studiului a fost aceea că imaginea ochilor a reprezentat un indiciu perceput inconștient că studenții sunt urmăriți în ceea ce privește comportamentul lor prosocial, inducând automat preocupări legate de reputația lor în acest sens. Studii de genul celui care a fost mai sus menționat ar putea analiza pe viitor mai în detaliu modul în care componenta imaginii de sine care se referă la reputație joacă un rol în judecata și comportamentul moral, aducând date suplimentare în acest sens. Ar fi de dorit ca datele obținute în acest fel să fie puse în legătură cu datele obținute în investigațiile asupra unor emoții morale ca rușinea sau jena, care au legătură cu reputația pe care o persoană dorește să o mențină sau cu datele privind licențierea sau purificarea morală.

În legătură cu tipul de studii menționate anterior se află și o cercetare realizată de Schnall și Roper (2012⁸⁰), care au investigat modul în care exemplul moral pozitiv al altcuiva influențează imaginea de sine și comportamentul ulterior al unei persoane expuse la un astfel de comportament exemplar din punct de vedere moral. După cum arată autorii citați, se cunoștea faptul că expunerea la un comportament moral exemplar conduce la o creștere a comportamentului prosocial de oferire de ajutor altora, dar nu s-a putut determina cauza acestui efect. Una dintre alternativele avute în vedere a fost aceea că o astfel de expunere ar putea reprezenta o amenințare la imaginea de sine morală, din cauza angajării într-un proces de comparare socială, în urma căruia se poate ajunge la rezultatul că integritatea morală a celui expus este inferioară comportamentului exemplar. A doua alternativă luată în considerare a fost aceea că expunerea la un astfel de caz exemplar ar putea furniza un impuls motivațional de a acționa potrivit propriilor valori morale ale persoanei expuse la acel comportament. Schnall și Roper (2011⁸¹) au realizat un experiment pentru a distinge care dintre aceste alternative oferă o explicație mai bună pentru creșterea comportamentului prosocial în urma expunerii la un comportament moral exemplar. Ei au oferit unei părți a participanților la

⁷⁹ M. Bateson, D. Nettle, G. Roberts, *Cues of Being Watched Enhance Cooperation in a Real-World Setting*, "Biology Letters", 2006, 2, p. 412–414.

⁸⁰ S. Schnall, J. Roper, *Elevation Puts Moral Values Into Action*, "Social Psychological and Personality Science", 2012, 3, p. 373–378.

⁸¹ *Ibidem*.

studiu o oportunitate de autoafirmare printr-un comportament moral, care a fost urmată fie de inducerea unui sentiment de elevare morală prin expunerea la un comportament moral exemplar, fie de o stare de control, neutră afectiv, caz în care participanții nu au fost influențați în vreun fel. Rezultatele au arătat că, în comparație cu participanții care s-au aflat într-o stare neutră după ce au avut oportunitatea de autoafirmare, participanții cărora li s-a indus un sentiment de elevare morală prin expunerea la un comportament moral exemplar au prezentat un nivel semnificativ mai ridicat al comportamentului de oferire de ajutor. Mai mult, datele au indicat că, în cazul celor care au fost expuși comportamentului moral exemplar, nivelul comportamentului de oferire de ajutor a fost mai mare dacă anterior au avut oportunitatea autoafirmării comparativ cu cei care nu au avut o astfel de oportunitate. Prin urmare, după cum constată și autorii citați, datele susțin mai degrabă a doua alternativă explicativă, indicând că expunerea la un caz moral exemplar nu conduce la o amenințare a valorizării morale de sine în urma unui proces de comparație socială, ci, mai degrabă, oferă un stimul motivațional de acțiune în baza valorilor morale care sunt susținute și afirmate de o persoană.

O altă categorie de studii, care are relevanța cea mai directă în ceea ce privește tema aflată în discuție, este aceea care include cercetări experimentale prin care se manipulează direct sau indirect imaginea de sine sau nivelul de concentrare pe această imagine și se urmărește apoi comportamentul în situații care pot avea un caracter moral mai mult sau mai puțin evident. Un exemplu în acest sens este studiul lui Macrae, Bodenhausen și Milne (1998⁸²), care au arătat că participanții care au fost induși să se concentreze mai mult pe imaginea de sine au produs descrieri mai puțin stereotipe ale unor ținte sociale prezentate de experimenter. S-a constatat apoi că această reducere a descrierilor stereotipe a apărut doar la acei participanți care aveau standarde personale de evitare a stereotipurilor în calitatea lor de componente ale imaginii de sine. Acest studiu a relevat și un aspect dinamic al controlului comportamentului care este indezirabil social prin intermediul imaginii de sine în condițiile în care concentrarea pe această imagine este susținută din exterior: supresia stereotipurilor poate conduce la un efect ulterior opus, descrierea stereotipă crescând semnificativ după supresia inițială, probabil din cauza epuizării unor resurse limitate necesare efortului de control cerut de supresie. Ar fi interesant de aflat dacă fenomene similare ar putea să apară și pentru situații care au implicații morale mai pregnante decât cazul utilizării stereotipurilor sociale. Date indirecte în acest sens sunt oferite de Ruedy și Schweitzer (2010⁸³). Ei au arătat că realizarea unui exercițiu de intensificare a stării de prezență (Mindfulness⁸⁴) a condus la o reducere

⁸² C. N. Macrae, G. V. Bodenhausen, A. B. Milne, *Saying no to Unwanted Thoughts: Self-Focus and the Regulation of Mental Life*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1998, 74, p. 578–589.

⁸³ N. E. Ruedy, M. E. Schweitzer, *In the Moment: The Effect of Mindfulness on Ethical Decision Making*, „Journal of Business Ethics”, 2010, 95, p. 73–87.

⁸⁴ Este vorba de o stare de concentrare a atenției pe starea internă și externă prezentă, care înseamnă implicit și o concentrare mai accentuată pe sine, o conștientizarea mai intensă a sinelui.

a gravității unui comportament lipsit de etică (raportarea de mai puține rezultate obținute prin înșelăciune la o probă dată), chiar dacă nu a avut ca efect o reducere a frecvenței unui astfel de comportament în comparație cu situația în care nu s-a solicitat realizarea unui astfel de exercițiu. De asemenea, ei au arătat și că persoanele care se află mai frecvent într-o astfel de stare tind să ia mai multe decizii etice, să aibă un nivel mai mare al componentei de internalizare a identității morale și un nivel mai scăzut al componentei de simbolizare a acesteia. În plus, aceste persoane tind să aibă mai mult o filosofie etică în deciziile morale care se bazează pe o abordare principială (formalistă) și mai puțin una care se bazează pe consecințele unei acțiuni. Cei doi autori citați au interpretat rezultatele de mai sus în lumina teoriei menținerii concepției de sine, care a fost formulată de Mazar, Amir și Ariely (2008⁸⁵) pentru a explica angajarea în comportamente care încalcă principiile etice. Conform acestei teorii, infracțiunile minore de încălcare a regulilor etice vor tinde să fie uitate câtă vreme gravitatea acestora se află sub un anumit prag, neamenințând astfel concepția de sine. Dar acest prag este considerat a fi unul mobil, el schimbându-se în funcție de diverse cogniții de raționalizare și biasări care vin în sprijinul intereselor personale și în funcție de diverși factori contextuali. Prin urmare, se presupune, conform acestei teorii, că pe măsură ce scade conștiința de sine a unei persoane și, implicit, conștiința proceselor prin care ea decide moral, cu atât mai ușor îi va fi să justifice încălcări mai grave ale regulilor etice fără ca astfel concepția sa de sine să fie afectată. Un alt studiu de tipul celor care investighează efectele concentrării pe sine asupra unor decizii cu caracter moral este cel realizat de Rsin și Spencer (1997⁸⁶), care prezintă și ei date indicând implicarea proceselor legate de menținerea imaginii de sine în judecățile stereotipe și evaluarea altor persoane în baza unor prejudecăți. Astfel, ei au arătat că persoanele a căror imagine de sine a fost îmbunătățită printr-o procedură de autoafirmare au tins să evalueze mai puțin negativ persoanele dintr-un grup care erau victime ale unui stereotip social negativ, iar, atunci când imaginea lor de sine a fost înrăutățită printr-un feedback negativ, ele au tins să evalueze aceleași persoane într-o măsură mai mare în mod stereotip. Mai mult, deprecierea prin stereotip a condus la o creștere a stimei de sine a persoanelor a căror imagine de sine a fost înrăutățită, ceea ce sugerează faptul că prejudecata și evaluarea negativă nejustificată a altora pot reprezenta mijloace frecvente de menținere a propriei imaginii de sine. Un alt exemplu care se încadrează în categoria de studii mai sus menționate este cercetarea realizată de Grant și Dutton (2012⁸⁷). Aceasta a investigat efectul pe care reflecția asupra beneficiilor primite comparativ cu reflecția asupra oferirii voluntare de beneficii îl poate avea asupra comportamentului prosocial. Ei

⁸⁵ N. Mazar, O. Amir, D. Ariely, *The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance*, „Journal of Marketing Research”, 45, p. 633–644.

⁸⁶ S. Rsin, S. J. Spencer, *Prejudice as Self-Image Maintenance: Affirming the Self Through Derogating Others*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 1997, 73, p. 31–44.

⁸⁷ A. Grant, J. Dutton, *Beneficiary or Benefactor: Are People More Prosocial When They Reflect on Receiving or Giving?*, „Psychological Science”, 2012, DOI: 10.1177/0956797612439424.

au plecat de la ideea că, pe de o parte, primirea de beneficii poate promova comportamentul prosocial prin intermediul invocării reciprocității și a evocării unei stări afective pozitive. Dar, după cum remarcă autorii citați, aceste efecte ar putea să fie, în mod frecvent, de scurtă durată, caracteristice unei anumite relații interpersonale și să fie complicate de reacții ambivalente. Pe de altă parte, cei doi autori susțin că oferirea voluntară de beneficii poate să încurajeze comportamentul prosocial prin creșterea pregnanței și intensității identității morale și imaginii de sine ca fiind o persoană capabilă să contribuie la binele altora și capabilă să le acorde ajutor. Datele cercetării realizate de cei doi autori citați au indicat că studenții participanți la cercetare care au reflectat asupra oferirii voluntare de beneficii au contribuit mai mult pentru susținerea propriei universități și au donat mai mulți bani pentru victimele dezastrelor naturale decât cei care au avut ca sarcină să reflecte asupra primirii unor beneficii. Concluzia autorilor a fost că o concentrare a atenției asupra oferirii de beneficii poate stimula mai mult comportamentul prosocial comparativ cu concentrarea atenției asupra primirii de beneficii. Cameron și Payne (2012⁸⁸) au investigat efectul pe care îl are solicitarea de reglare a compasiunii în sensul reducerii ei, comparativ cu reglarea distresului sau a exprimării emoțiilor la vederea unor imagini care induc compasiunea. Ei au constatat că numai în cazul reglării compasiunii se produce un efect de echilibrare între două aspecte ale concepției de sine (identitatea morală și convingerea că regulile morale pot să fie sau nu încălcate) în deciziile ulterioare ale participanților. Astfel, participanții care au raportat niveluri mai ridicate ale identității morale, ulterior inhibării compasiunii au avut o convingere mai mare că regulile morale pot fi încălcate. Dacă însă participanții și-au menținut convingerile că regulile morale trebuie să fie întotdeauna respectate, ei și-au sacrificat identitatea morală ulterior inhibării compasiunii. Concluzia autorilor citați a fost aceea că reglarea compasiunii are un cost, forțând fie pierderea identității morale, fie renunțarea la convingerea că regulile morale trebuie respectate întotdeauna. Este de notat că ambele schimbări pot conduce la modificări în ceea ce privește comportamentul moral.

În alte studii s-a urmărit nu efectul experimental al manipulării imaginii de sine asupra unor aspecte morale ale comportamentului, ci asocierea unei imagini de sine existente cu anumite decizii având un caracter moral explicit sau implicit. De exemplu, Olatunji, David și Ciesielski (2012⁸⁹) au urmărit legătura dintre dezgustul față de sine și modul de evaluare a unor acte, care au sau nu un caracter ofensator, din punctul de vedere al dezgustului produs de acestea și al pedepsei care s-ar impune în cazul lor, ceea ce implică și o evaluare morală implicită a acestora. Datele autorilor citați au indicat că dezgustul de sine a prezis semnificativ un dezgust și rate de pedepsire mai mari pentru evaluarea actelor care nu reprezentau

⁸⁸ C. D. Cameron, B. K. Payne, *The Cost of Callousness: Regulating Compassion Influences the Moral Self-Concept*, "Psychological Science", 2012, 23, p. 225–229.

⁸⁹ B. O. Olatunji, B. David, B. G. Ciesielski, *Who Am I to Judge? Self-Disgust Predicts Less Punishment of Severe Transgressions*, "Emotion", 2012, 12, p. 169–173.

ofense, după ce s-au controlat factorii care țineau de simptomele depresive și de sensibilitatea pentru dezgust ale persoanelor investigate. În schimb, dezgustul de sine a prezis semnificativ un dezgust mai redus și rate de pedepsire mai reduse pentru actele evaluate care reprezentau ofense majore, după ce s-au controlat, și în acest caz, factorii care țineau de simptomele depresive și de sensibilitatea la dezgust.

7. CERCETAREA INFLUENȚEI COMPORTAMENTULUI MORAL SAU IMORAL ASUPRA IMAGINII DE SINE

Un număr redus de studii au abordat și problema modului în care un comportament moral sau imoral provocat poate induce o schimbare la nivelul imaginii de sine în general. De exemplu, Gray (2011⁹⁰) propune ideea de transformare morală, potrivit căreia un comportament considerat bun sau rău din punct de vedere moral crește sentimentul de agent al unei persoane, creându-i o imagine de sine în care persoana simte că are un autocontrol, o putere personală și tenacitate mai mare. Acest lucru se traduce apoi chiar printr-o putere fizică mai mare, după cum autorul citat a demonstrat într-o serie de trei experimente. Interpretarea dată de autorul citat datelor obținute de el este cea conform căreia apare o identificare a participanților cu prototipurile sociale ale eroilor care fac bine sau care fac rău și care sunt văzuți ca având o mai mare putere de acțiune și ca fiind mai puțin sensibili la experiențele traumatiche. Alte două studii longitudinale au urmărit influența moralității comportamentului asupra sinelui moral în mod particular. Astfel, cercetarea lui Pratt, Hunsberger, Pancer și Alisat (2003, apud Hardy și Carlo, 2005⁹¹) indică faptul că în vreme ce sinele moral nu a prezis angajamentul ulterior în activități comunitare, angajamentul în activitățile comunitare a prezis, în schimb, sinele moral ulterior. Acest rezultat este în acord cu cel al cercetării calitative a lui Youniss și Yates (1997, apud Hardy și Carlo, 2005)⁹², care a sugerat că participarea unui grup de adolescenți la activitățile unei cantine sociale a facilitat integrarea principiilor morale în cadrul identității lor și a condus la creșterea angajamentului moral ulterior. Studiile de acest gen, care evidențiază relația dinspre comportamentul moral spre imaginea de sine în general și identitatea morală în particular, împreună cu studiile care indică faptul că identitatea morală se definește de-abia în perioada adolescenței, atrag atenția asupra posibilității ca aspectele morale ale identității de sine să joace un rol motivator predominant pentru comportamentul moral de-abia începând cu perioada adolescenței. Prin urmare, de-abia după această vârstă este de așteptat și stabilizarea comportamentului moral, date fiind rațiunile empirice și teoretice care

⁹⁰ K. Gray, *Moral Transformation. Good and Evil Turn the Weak Into the Mighty*, "Social Psychological and Personality Science", 2010, 1, p. 253–258.

⁹¹ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

⁹² *Ibidem.*

indică faptul că o identitate morală matură este singura care poate motiva angajamentul moral consecvent și de durată (Hardy și Carlo, 2005⁹³). Înainte de această vârstă, s-a arătat că judecata morală și emoțiile morale sunt asociate pozitiv doar moderat cu acțiunile morale, oferind o motivație instabilă pentru acestea (Hardy și Carlo, 2005⁹⁴).

8. INVESTIGAREA EVOLUȚIEI STRUCTURII IMAGINII DE SINE ÎN ASOCIERE CU DEZVOLTAREA PE PLAN MORAL

Un alt tip de studii s-a axat mai mult pe structura imaginii de sine la diferite vârste în combinație cu diverși factori care o influențează, investigând, în același timp, asocierea acestei structuri cu aspecte ale dezvoltării pe plan moral. Un exemplu ar fi cercetarea realizată de Leahy (1981⁹⁵) pe un grup de adolescenți de clasa a X-a și părinții lor. Ei au obținut date conform cărora un nivel mai ridicat al disparității imaginii de sine, în sensul existenței unei imagini de sine ideale exagerat de pozitive și a unei imagini de sine reale mai puțin pozitive, a fost asociat unui nivel mai ridicat al judecății morale la acești adolescenți. În plus, în cazul băieților, un nivel mai ridicat al disparității imaginii de sine a fost legat de practici de educare parentală de tip autoritar. Pentru fete, o imagine de sine ideală mai pozitivă a corelat cu accentul pus de tată pe control și supraveghere și de mamă pe controlul sexualității și al agresivității. În ceea ce privește importanța caracteristicilor de gen implicate în disparitatea imaginii de sine la adolescenți, Leahy și Eiter (1980⁹⁶) au arătat că participanții care au prezentat un nivel mai ridicat al judecății morale (cu un procent mai mare al judecăților morale postconvenționale) tindeau mai mult să încorporeze aspecte ale sexului opus în imaginea lor de sine. Un alt studiu, al lui Bybee și Zigler (1991⁹⁷), prezintă date suplimentare cu privire la legătura dintre disparitatea imaginii de sine și nivelul dezvoltării morale la diferite vârste. Autorii studiului au plecat de la ideea că disparitatea imaginii de sine (distanța dintre imaginea sinelui real și a celui ideal) se datorează unei diferențieri progresive a sinelui real față de cel ideal odată cu maturizarea unui individ și o capacitate crescută de integrare a normelor morale sociale, ceea ce ar explica datele privind asocierea dintre disparitatea imaginii de sine și nivelul moral, cum sunt și cele prezentate în studiul lui Leahy (1981⁹⁸). Mai

⁹³ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

⁹⁴ *Ibidem.*

⁹⁵ R. L. Leahy, *Parental Practices and the Development of Moral Judgment and Self-Image Disparity During Adolescence*, "Developmental Psychology", 1981, 17, p. 580–594.

⁹⁶ R. L. Leahy, M. Eiter, *Moral Judgment and the Development of Real and Ideal Androgynous Self-Image During Adolescence and Young Adulthood*, "Developmental Psychology", 1980, 16, p. 362–370.

⁹⁷ J. A. Bybee, E. Zigler, *Self-Image and Guilt: A Further Test of the Cognitive-Developmental Formulation*, "Journal of Personality", 1991, 59, p. 733–45.

⁹⁸ R. L. Leahy, *op. cit.*

mult, în baza acestei idei, ei au anticipat o asociere pozitivă între nivelul disparității imaginii de sine și măsura în care este trăită vina ca o emoție morală. Realizând o cercetare empirică pe participanți de clasa a V-a, a VIII-a, a XI-a și pe tineri adulți, autorii citați au prezentat date conform cărora vina a fost asociată disparității imaginii de sine la toate vârstele investigate. Aceste date au indicat faptul că o tendință de a trăi vina într-o măsură mai mare a fost asociată cu un nivel mai ridicat al imaginii de sine ideale pentru toate aceste vârste. În schimb, în ceea ce privește imaginea de sine reală, ea a fost asociată pozitiv vinei doar pentru participanții de clasa a V-a, dar nu și la restul vârstelor. Tot în cadrul aceluiași studiu s-a constatat că nivelul mediu al vinei și disparitatea imaginii de sine nu au fost legate de vârsta școlară a participanților. În schimb, ele au depins de nivelul dezvoltării cognitive, în sensul că participanții mai inteligenți au avut un nivel mai ridicat al imaginii de sine ideale, o disparitate mai mare a imaginii de sine și au tins să se simtă vinovați într-o măsură mai mare decât participanții cu calități intelectuale mediocre.

9. ROLUL EMOȚIILOR MORALE ÎN EVIDENȚIEREA LEGĂTURII DINTRE IMAGINEA DE SINE ȘI DEZVOLTAREA MORALĂ

O serie de cercetări care se referă la emoțiile morale și la dezvoltarea lor ar putea fi relevante indirect în ceea ce privește investigarea legăturii dintre imaginea de sine și nivelul de dezvoltare a judecății și comportamentului moral. Astfel, cercetările care atestă dezvoltarea timpurie a comportamentelor și emoțiilor morale, adică în jurul vârstei de doi-trei ani, indică și o asociere între apariția rudimentelor comportamentelor și emoțiilor cu caracter moral (Barrett, 1995, Kochanska, Casey și Fukumoto 1995, Lewis, 1998 și Tangney, 1991, apud Eisenberg, 2000⁹⁹) și posibilitatea recunoașterii de sine (în testul oglinzii), ceea ce marchează existența unei forme primare a imaginii de sine, prin diferențierea propriilor stări interne de stările interne ale altora. Este de notat că, tot la această vârstă, copiii încep să se implice empatic în suferința altcuiva, empatia sau simpatia fiind emoții care au și ele conotații morale, contribuind la motivarea comportamentelor prosociale și la apariția trăirii vinii (Eisenberg, 2000¹⁰⁰). Ar fi necesare studii care să investigheze în continuare în ce măsură această coocurență a achizițiilor în domeniul moral și al reflecției de sine ar putea avea o semnificație mai adâncă, indicând posibilele procese cauzale. În această direcție, de perspectivă sunt studiile care au indicat modul în care se dezvoltă aversiunea față de inegalitatea care avantajează (LoBue, Nishida, Chiong, DeLoache și Haidt, 2009¹⁰¹). Astfel de studii au arătat că, încă de la trei ani, vârstă la care apar și primele elemente ale imaginii de sine, copiii observă și reacționează negativ la distribuția inegală a unor recompense, mai ales

⁹⁹ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ V. LoBue, T. Nishida, C. Chiong, J. S. DeLoache, J. Haidt, *When Getting Something Good is Bad: Even Three-year-olds React to Inequality*, "Social Development", 2009, 20, p. 154–170.

atunci când ei sunt cei nedreptățiți, unii dintre ei fiind capabili chiar să încerce să o repare. Ar fi de dorit ca modelul acesta de investigație să fie extins și pentru vârsta adultă, mai ales ținând cont de faptul că echitatea este considerată a fi o noțiune fundamentală pentru dezvoltarea morală și de faptul că ea indică imaginea pe care o persoană o are despre propriile sale drepturi în raport cu drepturile altora, ca o posibilă componentă a imaginii de sine.

Este de remarcat că ar fi util să se țină cont și de studiile care s-au concentrat pe emoțiile morale care au o evidentă legătură cu imaginea de sine, fără ca această legătură să fie explicit explorată mai îndeaproape. În mod clar, în ultimul timp, există un interes foarte crescut pentru emoții cu caracter moral ca rușinea, vina sau jena, dar foarte rar sunt analizate legăturile lor cu imaginea de sine, deși se recunoaște de către unii autori (de exemplu, Eisenberg, 2000¹⁰²) că aceste emoții sunt emoții ale conștiinței de sine, pentru că înțelegerea și evaluarea sinelui sunt fundamentale pentru apariția lor. Există doar câteva studii care au stabilit o legătură între vină, rușine și jenă și concepția de sine la un nivel foarte general. Dintre cele trei emoții menționate, Eisenberg (2000¹⁰³) crede, pe baza studiilor pe care le invocă, că jena are cele mai puține implicații morale și se referă cel mai puțin la transgresiunea normelor morale. În schimb, ea s-ar referi mai mult la evenimente accidentale, pentru care persoanele se consideră a fi mai puțin responsabile, și mai degrabă la transgresiunea normelor sociale convenționale, pe care cei care le încalcă sunt mai puțin dornici să le îndrepte, ceea ce explică și faptul că jena implică și un nivel mai redus al mâniei îndreptate către propria persoană. Mila este definită ca o trăire dureroasă care decurge din acceptarea responsabilității pentru un comportament care încalcă standarde internalizate sau care provoacă altora distres, fiind însoțită și de dorința și eforturile active de a repara sau îndrepta răul făcut sau de a se autopedepsi (Eisenberg, 2000¹⁰⁴), ceea ce explică nivelul ridicat de activare fiziologică (arousal) care însoțește o astfel de trăire. Se observă ușor că acest tip de emoție este cel mai mult legată de aspectul moral al unei persoane, deoarece se poate referi la încălcarea normelor morale internalizate și la răul produs altor persoane. Rușinea, care este adesea confundată cu vina, este o emoție morală pasivă, de deprimare, care exprimă o trăire de neajutorare, descurajare, în raport cu evenimente aversive legate de sine (Eisenberg, 2000¹⁰⁵). Ea se referă la o devalorizare sau condamnare a întregului sine ca având un defect fundamental, care este însoțită și de tendința de ascundere și evitare a altor persoane, de teama presupusului dispreț pe care acestea l-ar putea avea pentru persoana care se autoevaluează astfel și de teama că, în caz contrar, acel defect ascuns ar putea

¹⁰² N., Eisenberg, *op. cit.*

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁰⁵ *Ibidem.*

deveni vizibil, că acea persoană și-ar putea trăda inferioritatea pe care și-o simte (Ferguson și Stegge, 1998, apud Eisenberg, 2000¹⁰⁶). După cum se observă, legătura dintre rușine și imaginea de sine este una mult mai puternică decât în cazul vinii. Rușinea se concentrează mai mult pe o dorință de schimbare a sinelui, referindu-se la întreaga identitate, iar vina se concentrează mai mult pe schimbarea unui comportament, pe dorința de a îndrepta o eroare, care nu este considerată a fi în mod necesar reprezentativă pentru felul de a fi al unei persoane, deși pot exista cazuri în care, pe un fond structural, o persoană să își atribuie în mod greșit responsabilități pentru greșeli care nu-i aparțin (Eisenberg, 2000¹⁰⁷). Deși într-o măsură mai redusă decât în cazul vinii, și emoția rușinii poate să aibă conotații morale, în condițiile în care inferioritatea este simțită a se situa în domeniul moral (spre deosebire de rușinea cauzată de o performanță redusă sau de încălcarea unor norme sociale convenționale). După cum remarcă Tangney (1991, 1996, apud Eisenberg, 2000¹⁰⁸), există o tendință, potrivit unor cercetări empirice, ca cele două emoții să se deosebească în ceea ce privește asocierea lor cu reacția unei persoane la distresul alteia. Astfel, s-ar părea că vina, care nu este însoțită de rușine și care nu este una irațională, bazată fiind pe anxietate, este mai puternic asociată cu o reacție empatică, iar rușinea, mai ales cea care nu este însoțită de vină, mai mult cu o reacție aversivă, concentrată pe sine. De asemenea, rușinea care nu este însoțită și de vină este asociată, potrivit cercetărilor întreprinse de autorul mai sus citat, cu agresivitatea directă, indirectă și deplasată, în vreme ce vina care nu este însoțită de rușine a fost asociată negativ cu aceste tipuri de răspuns. Potrivit lui Eisenberg (2000¹⁰⁹), este posibil ca un nivel foarte ridicat de vină să fie asociat cu rușinea și cu vina irațională, care are la bază anxietatea, și nu empatia. Mai mult, vina se deosebește de rușine și în ceea ce privește structura imaginii de sine cu care este în general asociată. Rușinea, spre deosebire de vină, implică într-o mai mare măsură o preocupare pentru evaluarea făcută de alții propriei persoane, pentru partea imaginii de sine care ține de convingerile cu privire la impresia pe care ar avea-o ceilalți, pentru reputația persoanei (Tangney, 1992, apud Eisenberg, 2000¹¹⁰). Între cele două emoții morale există și o deosebire în ceea ce privește asocierea cu o anumită structură a imaginii de sine. Mai precis, vina a fost pusă mai mult în legătură cu discrepanța dintre sinele așteptat de către propria persoană (în engleză: *ought self*) și uneori și de către alte persoane și cel actual din perspectivă proprie mai ales sau a altuia, iar rușinea mai mult cu discrepanța dintre sinele ideal (dorit) mai ales din perspectiva altora și cel real și, uneori, cu discrepanța dintre sinele

¹⁰⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁷ *Ibidem.*

¹⁰⁸ *Ibidem.*

¹⁰⁹ *Ibidem.*

¹¹⁰ *Ibidem.*

așteptat și cel real (Higgins, 1987¹¹¹). Discrepanța dintre sinele actual și sinele așteptat din perspectiva altora tinde să conducă mai degrabă la teamă și la o respectare formală a regulilor, decât la vină (Higgins, 1987¹¹²).

Ca și în cazul ideii de accesibilitate a schemelor morale, adusă în discuție de Lapsley și Narvaez (2004¹¹³), se vorbește și de o disponibilitate și accesibilitate a discrepanței între diversele reprezentări de sine ale unei persoane, menționate mai sus, care s-ar datora mărimii acestei discrepanțe, amorsării de către context a unei discrepanțe care devine astfel pregnantă, recenței ultimei activări a discrepanței și frecvenței cu care o astfel de discrepanță este activată (Higgins, 1987¹¹⁴). Toți acești factori în funcție de care variază disponibilitatea și accesibilitatea discrepanțelor între diferite reprezentări de sine pot contribui la diferențele individuale în ceea ce privește reprezentarea de sine în general, dar este de presupus că ei ar putea influența și apariția unor diferențe individuale referitoare la tendința de a simți emoții morale ca vina, rușinea sau mândria. Mai mult, se poate presupune că aceste diferențe individuale s-ar putea regăsi și la nivelul modului de reglare a comportamentului moral în funcție de astfel de emoții morale și de structura individuală a sinelui.

Deosebiri individuale în ceea ce privește tendința de a manifesta mai mult una din cele două emoții morale în discuție, vina și rușinea, care frecvent se manifestă împreună, au fost evidențiate ca apărând încă de la vârsta de doi ani. Astfel, Barrett, Zahn-Waxler și Cole (1993, apud Eisenberg, 2000¹¹⁵) au observat un grup de copii de această vârstă care se jucau cu o păpușă, dată de către experimentator, astfel alcătuită încât, la un moment dat, atunci când experimentatorul lipsea, să îi cadă un picior. S-a constatat că o parte din copii (numiți evitativi) au prezentat un model de răspuns corespunzător rușinii la acest eveniment: au evitat experimentatorul și au amânat să-i spună acestuia ce s-a întâmplat. O altă parte dintre copii, numiți reparatori, au prezentat un model al răspunsului corespunzător vinii. Ei s-au străduit să repare piciorul păpușii și i-au spus experimentatorului ce s-a întâmplat la puțin timp după întoarcerea acestuia, evitându-l (activ sau prin întoarcerea privirii) într-o măsură redusă. Părinții copiilor din al doilea grup au raportat că acest comportament al lor nu a fost unul situațional, pentru că ei și acasă au manifestat mai mult trăirea vinii decât a rușinii, comparativ cu ce au raportat părinții grupului de copii evitativi.

S-ar putea concluziona, în ceea ce privește rușinea și vina că, până acum, nu au fost analizate încă mai în detaliu aspecte ale identității morale (referitoare la scopuri sau valori morale particulare, de exemplu) care ar putea fi implicate în apariția sentimentelor de vină sau rușine. Există doar o sinteză a studiilor dedicate

¹¹¹ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

¹¹⁴ E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.

¹¹⁵ N., Eisenberg, *op. cit.*

dezvoltării în paralel a concepției de sine și a emoțiilor morale în jurul perioadei de doi ani, realizată de Mascolo și Fischer (2006¹¹⁶).

Este de remarcat că și alte emoții negative, care nu sunt explicit morale, ar putea fi asociate indirect legăturii dintre imaginea de sine și convingerile și comportamentele morale ale unei persoane. De exemplu, există date care susțin, în acest sens, că mânia, dezgustul sau tristețea tind să fie substanțial relaționate cu percepția inechității și imoralității (Mikula, Scherer și Athenstaedt, 1998¹¹⁷; Scher 1997, apud Eisenberg, 2000¹¹⁸). Este de așteptat însă ca percepția inechității să fie influențată de imaginea de sine a unei persoane. Astfel, legătura dintre judecata morală și imaginea de sine ar putea juca un rol în explicarea apariției mâniei și a posibilelor reacții comportamentale însoțitoare, cum ar fi agresivitatea. Pe de altă parte, există studii care indică faptul că persoanele cărora li se induce trăirea mâniei tind să atribuie altora responsabilitatea sau vina pentru evenimentul care a declanșat mânia (Keltner, Ellsworth și Edwards, 1993, apud Eisenberg, 2000¹¹⁹). Este posibil ca și această asociere empirică să fie explicată de legătura dintre imaginea de sine a acelor persoane și judecata lor morală.

Importanța emoțiilor morale și, indirect, cea a imaginii de sine de la baza lor pentru comportamentul moral este evidențiată și de studiile care indică rolul pe care îl au astfel de emoții în autoreglarea acestui comportament. Astfel, Monin, Pizzaro și Beer (2007¹²⁰), citându-l pe Giner-Sorolla (2001), arată că, deși atracția pentru emoțiile hedonice pozitive poate contribui la nerespectarea normelor morale, amenințarea emoțiilor negative ale conștiinței de sine (de exemplu, vina anticipată) poate juca un rol important în respectarea propriilor hotărâri care au o semnificație morală. Prin urmare, se evidențiază, în acest fel, că nu doar rațiunea poate constitui o frână pentru acțiuni impulsive care apar sub influența emoțiilor și care pot să încalce norme morale, ci chiar unele emoții, cum sunt cele morale, pot juca acest rol inhibitor, susținând deciziile bazate pe rațiune, sau pot sta chiar la baza unor reacții spontane de autoreglare care să nu implice rațiunea.

10. CERCETAREA ROLULUI REGLATOR AL IMAGINII DE SINE PENTRU COMPORTAMENTUL MORAL

În ultimul rând, sunt de evidențiat studiile care s-au concentrat pe importanța imaginii de sine și a identității morale ca mecanisme importante pentru autoreglare

¹¹⁶ M. F. Mascolo, K. W. Fischer, *The Co-Development of Self and Socio-Moral Emotions During the Toddler Years*, in: *** *Socioemotional Development in the Toddler Years: Transitions and Transformations*, C. A. Brownell, C. B. Kopp (eds.), New York, Guilford, p. 66–99.

¹¹⁷ G. Mikula, K. R. Scherer, U. Athenstaedt, *The Role of Injustice in the Elicitation of Differential Emotional Reactions*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 1998, 24, p. 769–83.

¹¹⁸ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹¹⁹ *Ibidem.*

¹²⁰ B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *Deciding Versus Reacting: Conceptions of Moral Judgment and the Reason-Affect Debate*, "Review of General Psychology", 2007, 11, p. 99–111.

în general (Higgins, 1996¹²¹) și pentru reglarea emoțională și comportamentală în particular. Și ele ar putea aduce informații în plus, chiar dacă relevanța lor este mai mult indirectă în ceea ce privește tema discutată, pentru că ele se referă la cazul general al reglării, și nu la cel particular al reglării care îndeplinește scopuri morale. Ele sunt utile și pentru că contribuie cu distincții nuanțate referitoare la elementele componente ale imaginii și cunoașterii de sine. De exemplu, Higgins (1996¹²²) consideră că imaginea de sine e un fel de ghid care sumarizează relațiile unei persoane cu lumea, dar și consecințele acestor relații, fiind un îndreptar ușor accesibil, care are funcții autoreglatorii. El evidențiază faptul că o astfel de concepție se deosebește de concepția clasică în legătură cu cunoașterea de sine, care considera că aceasta ar cuprinde doar un sine real descriptiv. Potrivit autorului citat, acest ghid al sinelui ar conține informații de trei tipuri, corespunzând celor trei tipuri de sine distinse de el: informațiile sinelui instrumental, ale sinelui așteptat și ale celui monitorizat. Prin urmare, aceste informații nu se mai referă exclusiv la cum este sinele în momentul prezent, ci și, cum este sinele sau sine-urile dorite, prin intermediul cărora se realizează diferite tipuri de autoreglare (de promovare a unui anumit sine sau de prevenire a realizării unui alt fel de sine), nu doar la propriul punct de vedere asupra sinelui, ci și la punctul de vedere al altora pe care o persoană este motivată să-l ia în considerare. O astfel de perspectivă asupra imaginii de sine pune accentul pe aspectul autoreglator al acesteia, ceea ce ar implica, conform autorului mai sus citat, și o reconsiderare a concepției asupra stimei de sine, asupra autopromovării, coerenței de sine, autoprezentării și asupra diferențelor transculturale în ceea ce privește sinele. Este de remarcat că o astfel de perspectivă poate fi de cea mai mare importanță și pentru a evidenția legătura dintre imaginea de sine și comportamentul și judecata morală, ținând cont de nivelul ridicat de autoreglare pe care acestea le implică. În acest sens, merită a fi subliniat că este de întrevăzut un posibil rol mediator al imaginii de sine în vederea explicării legăturii, susținute de date empirice (Eisenberg, 2000¹²³), între trăsături temperamentale ca impulsivitatea sau inhibiția voluntară a comportamentului și dezvoltarea conștiinței morale și, corelativ, evoluția comportamentului antisocial. Această mediere ar putea explica, cel puțin parțial, și diferențele individuale în ceea ce privește abilitatea de reglare a proceselor atenționale și de comportament, despre care s-a dovedit (Eisenberg, 2000¹²⁴) că joacă un rol important în dezvoltarea și punerea în act a comportamentului cu relevanță morală. O astfel de explicație ar putea avea la bază ideea că o imagine de sine în care aspectele morale au o centralitate ridicată ar putea facilita reglarea atenției, astfel încât aceasta să se orienteze mai ușor către aspectele morale ale unei situații și, de asemenea, ar

¹²¹ E. T. Higgins, *The "Self Digest": Self-Knowledge Serving Self-Regulatory Functions*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1996, 71, p. 1062–1083.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ N. Eisenberg, *op. cit.*

¹²⁴ *Ibidem*.

facilita și reglarea comportamentului, astfel încât acesta să se conformeze mai ușor standardelor morale, câtă vreme este mai accesibilă reprezentarea unui model de comportament moral dacă acesta este încorporat în imaginea de sine.

În ceea ce privește autoreglarea comportamentului moral din perspectiva autoreglării în general, Monin et al. (2007¹²⁵) remarcă faptul că paradigma studierii amânării gratificației ar putea fi utilă și pentru studiul autoreglării comportamentului moral, pentru că, și în acest caz, persoanele încearcă să reziste unei tentații imediate cu scopul de a realiza scopuri pe termen mai lung. Prin urmare, este posibil să se regăsească aceleași strategii de rezistență la tentație, care se pot axa pe inhibarea răspunsului emoțional intens provocat de tentație sau pe strategii de tip mai degrabă metacognitiv, cum este cazul comutării atenției spre alți stimuli decât stimulii care au legătură cu tentația. În acest sens, s-ar putea presupune că o comutare a atenției pe emoții morale, cum ar fi o vină anticipată (Monin et al., 2007¹²⁶), sau pe anumite aspecte ale imaginii de sine, cum ar fi sinele ideal sau cel așteptat, ar putea reprezenta strategii posibile prin care se poate rezista unei tentații. Studiile cu privire la rolul paradigmei amânării gratificării în studiul comportamentului moral aduc în discuție o posibilă direcție viitoare de cercetare, în care legătura dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală să fie investigată nu doar în contextul dilemelor morale și al reacțiilor morale, ci și în contextul situațiilor în care persoanele se confruntă cu tentația de a nu respecta normele morale. O astfel de direcție de cercetare este cu atât mai justificată cu cât mecanismele de reglare necesare pentru amânarea gratificării pun problema integrării cognițiilor „fierbinți” și a celor „reci”, adică a emoției și cogniției (Monin et al., 2007¹²⁷), integrare necesară și formării imaginii de sine. O altă paradigmă folosită pentru a conceptualiza autoreglarea în general a fost aceea care face o analogie între puterea voinței și un mușchi (Baumeister și Exline, 1999, în Monin et al., 2007¹²⁸). Potrivit acestei analogii, resursele de autoreglare disponibile la un moment dat sunt limitate și utilizarea lor intensivă duce la epuizarea lor la un moment de timp ulterior. Se susține că acest lucru înseamnă că, după un autocontrol excesiv, este posibil să urmeze un eșec în autoreglare, aceasta fiind temporar abandonată, la fel cum un mușchi obosește și cedează, nemaiaivând putere de contracție. Totuși, la fel cum puterea unor mușchi poate fi crescută prin exercițiu fizic, adică prin cicluri de contractare și relaxare, la fel și puterea voinței se poate dezvolta în timp, prin exersare, prin cicluri de autocontrol strict urmat de relaxare a acestuia. Consecința va fi că, treptat, autocontrolul va fi din ce în ce mai ușor, consumând mai puține resurse. Se poate întrevedea posibilitatea ca, în cazul voinței morale, întărirea sa prin exercițiu să se datoreze formării unei imagini de sine stabile cu o importantă componentă morală, care va servi ca un model reglator

¹²⁵ B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *op. cit.*

¹²⁶ *Ibidem.*

¹²⁷ *Ibidem.*

¹²⁸ *Ibidem.*

pentru comportamentul moral și care va permite un control automatizat al acestuia, reducând astfel resursele energetice și de memorie de lucru necesare reglării.

Subliniind, la fel ca și alți autori citați mai sus, rolul subestimat al imaginii de sine din punct de vedere moral pentru motivarea comportamentului moral, prin dorința de păstrare a unei imagini de sine morale pozitive, Monin et al. (2007¹²⁹), la fel ca și Hardi și Carlo (2005¹³⁰), pledează pentru o mai bună integrare a cercetărilor din domeniul psihologiei morale cu datele recente și progresele teoretice din alte domenii ale psihologiei, a căror relevanță a fost în mare parte ignorată până acum. În acest sens, autorii citați menționează că menținerea unei imagini de sine pozitive, în general, nu doar a unei imagini de sine referitoare exclusiv la aspectele morale, a fost studiată, de exemplu, de cercetătorii preocupați de disonanța cognitivă, de autopromovarea sinelui, de percepția de sine motivată, de autoverificarea imaginii de sine sau de întregirea de sine simbolică. Ei observă că aceste teme de cercetare au fost privite de majoritatea cercetătorilor, mult timp, ca neavând legătură cu temele de studiu ale psihologiei morale. Singura excepție notabilă menționată de autorii citați sunt studiile realizate de Blasi asupra identității morale, care au fost prezentate mai sus. Aceiași autori constată însă și ei că, mai ales în ultimii cinci ani, se înregistrează o revigorare a interesului pentru investigarea aspectelor morale ale imaginii de sine, vizându-se teme de cercetare ca modul în care oamenii se compară moral cu alții (Epley și Dunning, 2000¹³¹), modul în care încrederea în propria moralitate poate să îi facă pe oameni să admită comportamente proprii de o moralitate îndoielnică sau cum superioritatea morală poate să conducă la respingere în relațiile sociale (Monin, Sawyer și Marquez, 2007¹³²). De asemenea, potrivit lui Monin et al. (2007¹³³), aspectele morale ale imaginii de sine ar putea juca un rol în codarea unei decizii sau a unui comportament ca fiind relevante din punct de vedere moral sau nu, această codare depinzând de modul particular în care o persoană își reprezintă domeniul moral, de tendința de a vedea lumea dintr-o perspectivă morală și de importanța acordată păstrării sau promovării unei imagini de sine morale pozitive.

11. CONCLUZII

În urma trecerii în revistă a cercetărilor de până acum, care au abordat direct sau indirect problematica legăturii dintre imaginea de sine și dezvoltarea morală, se

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

¹³¹ N. Epley, D. Dunning, *Feeling "Holier Than Thou": Are Self-Serving Assessments Produced by Errors in Self- or Social Prediction?*, "Journal of Personality & Social Psychology", 2000, 79, p. 861–75.

¹³² B. Monin, P. J. Sawyer, M. J. Marquez, *The Rejection of Moral Rebels: Resenting Those Who Do the Right Thing*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 2008, 95, p. 76–93.

¹³³ B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *op. cit.*

impun câteva recomandări generale în ceea ce privește direcțiile de investigare care ar putea conduce la rezultate utile în acest sens în viitor.

În primul rând, ar fi de dorit să se realizeze studii mai detaliate asupra conținutului și structurii identității morale și asupra originii și modului în care dezvoltarea sa poate fi facilitată (de exemplu, prin măsuri educaționale, cum ar fi încurajarea unui anumit gen de lecturi, a anumitor stiluri de parentaj etc.). De asemenea, ar putea fi utile și studiile care să cerceteze mai aprofundat legătura dintre valorile morale, judecata morală și imaginea de sine, pentru că, până acum, accentul a fost pus mai mult pe studierea legăturii dintre imaginea de sine și comportamentul moral. Apoi, la un alt nivel de analiză, ar fi de dorit să se treacă de la studiul asocierilor dintre identitatea morală sau concepția generală de sine și aspecte ale dezvoltării morale în domeniul comportamentului, judecății sau emoțiilor la mecanismele cauzale care stau la baza unor astfel de asocieri, după cum observă și Hardy și Carlo (2005¹³⁴).

În al doilea rând, ar trebui să se facă o analiză mai aprofundată a importanței socializării pentru formarea imaginii de sine și pentru dezvoltarea morală, mai ales ținându-se cont de faptul că societatea oferă deopotrivă modele pozitive și modele negative în acest sens. În legătură cu acest aspect al socializării, ar fi interesant să se studieze și impactul pe care diferențele culturale în ceea ce privește procedurile de activare a mecanismelor de autoanaliză și autoconștientizare (cum este, de exemplu, spovedania în cultura vestică creștină sau meditația în culturile orientale) l-ar putea avea asupra dezvoltării morale, precum important ar fi și studiul separat al efectului unor astfel de proceduri asupra comportamentului moral.

În al treilea rând, ar fi necesară o extindere a cercetării în vederea identificării tuturor aspectelor sinelui care ar putea avea importanță pentru dezvoltarea moralității, dincolo de cele care au o evidentă legătură cu identitatea morală (de exemplu, onestitatea, compasiunea etc.). De asemenea, până acum, nu au existat cercetări care să investigheze rolul pe care l-ar putea juca factorul imaginii de sine în explicarea legăturii între judecata morală și emoțiile morale, între procesele conștiente, controlate, ale deciziei morale și cele inconștiente, automatizate. Prin urmare, ar fi de dorit ca, pe viitor, să se întreprindă astfel de cercetări.

O importanță sporită ar trebui să se acorde în viitor și investigării mai sistematice a aspectelor dinamice ale aspectelor morale ale imaginii de sine. Aceasta ar trebui să vizeze realizarea de studii experimentale și longitudinale care, pe de o parte, să lămurească aspectele cauzale și reperele temporale ale dezvoltării imaginii de sine în ceea ce privește aspectele sale morale, iar, pe de altă parte, să identifice nivelul de stabilitate a componentelor morale ale imaginii de sine și condițiile de care depinde stabilizarea sau destabilizarea acestora.

Se întrevide și posibilitatea de a aborda problema în discuție și în contextul general al studiilor care urmăresc în cursul unei acțiuni dinamica motivației în ceea

¹³⁴ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

ce privește evoluția a două aspecte ale sale identificate de Touré-Tillery și Fishbach (2011¹³⁵): motivația de realizare a scopului acțiunii și motivația de atingere a acelui scop pe căi corecte, adică motivația de folosire a unor anumite mijloace pentru realizarea scopului. E de observat că regulile morale pot limita utilizarea unor mijloace în realizarea scopurilor personale, astfel încât realizarea scopurilor altor persoane să nu fie afectată. Prin urmare, ar fi de interes să se urmărească modul în care evoluează dinamic motivația de a respecta regulile morale în alegerea mijloacelor de realizare a scopului unei acțiuni în decursul desfășurării ei. Mai precis, ar trebui să se stabilească în ce măsură se verifică în realitate, în cazul motivației de a alege mijloace morale, sugestia celor doi autori citați mai sus, potrivit căreia motivația de a face ceva „cum trebuie” sau „cum se cuvine” urmează un model în formă de „U”, fiind mai mare la începutul și la sfârșitul demersului de realizare a unui scop și mai mică în perioada lui de mijloc.

În final, se poate conchide că o cunoaștere mai în detaliu a legăturii dintre imaginea de sine și nivelul dezvoltării morale ar putea avea și o importanță pragmatică. Ea ar putea ajuta la crearea unor probe prin care să poată fi identificate persoanele potrivite din punct de vedere moral pentru a ocupa posturi care presupun o înaltă răspundere socială, mai ales în condițiile în care astfel de probe ar putea fi mai puțin influențate de dezirabilitatea socială. O astfel de cunoaștere ar putea fi folosită și pentru a elabora metode mai eficiente de dezvoltare a nivelului moral fie în perioada copilăriei și adolescenței, fie în perioada adultă. După cum observă Hardy și Carlo (2005¹³⁶), până acum, în mod tradițional, programele de intervenție care au urmărit dezvoltarea morală au avut ca țintă nu aspectele morale ale imaginii de sine, ci alte componente ale moralității, concentrându-se pe instruirea în domeniul valorilor morale, pe dezvoltarea răspunsului empatic și a abilităților cognitive cerute de raționamentul moral. Prin urmare, ar fi necesar ca, pe viitor, așa cum remarcă și autorii mai sus citați, să se dezvolte astfel de programe de intervenție care să urmărească integrarea în structura personalității a componentelor moralității avute în vedere până acum, astfel încât scopurile și valorile morale să ocupe un loc central în cadrul imaginii de sine, contribuindu-se astfel la formarea identității morale.

¹³⁵ M. Touré-Tillery, A. Fishbach, *The Course of Motivation*, “Journal of Consumer Psychology”, 2011, 21, p. 414–423.

¹³⁶ S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*